

Резултати

от

Етнографско изследване на общностите в кв. Столипиново

с екип Никола Венков, Геника Байчева,
Росица Кратункова, Димитър Панчев,
и партньори/супервизия Беноа и Вероник Ребул-Салз
от АТД Четвърти свят

за Общинска фондация „Пловдив 2019”

28.12.2016 г.

Съдържание

Увод.....	3
ЧАСТ I: АНАЛИТИЧНИ МАТЕРИАЛИ.....	5
Как да мислим Столипиново.....	9
Столове в Столипиново	24
Кубове в Столипиново	29
Съвместното съжителство в махалата	33
Семейните отношения.....	42
ЧАСТ II: ДИАЛОЗИ ОТ СТОЛИПИНОВО	51
Уводни думи	55
Теми	57
Беседи	60
ЧАСТ III: КОНЦЕПЦИЯ ЗА АРТИСТИЧЕН ГИД.....	203
21 въпроса за Столипиново	207
Тест на гида	211

Увод

Предлаганите тук материали са междинен стадий от работата на шестчленния екип по опознаване на кв. Столипиново (незаменим е също така приносът на Мила Пейкова по транскрипцията на беседите и безвъзмездният принос на Хана Роуз към английския текст в Част III). Не трябва да се възприемат като завършен текст, а като серия от работни проби, как да представим наученото от нас. Все още сме на етап да търсим най-подходящия глас, с който да говорим на бъдещата ни публика и експериментираме с различен стил и формат. С този текст желаем да получим обратна връзка от различните заинтересовани групи.

Представяме резултати от дотук 6-месечно изследване през 2016 г., финансирано от ЕСК „Пловдив 2019“, като част от екипа е работил на този терен и по-рано по други инициативи (една от тях е описана в главата „Столове в Столипиново“ по-долу). Предвиждат се още 6 месеца работа, след които да подготвим две публикации с различни цели. Книга за широка аудитория ще има за цел да допълни близката история на Пловдив с автентични разкази от един досега пренебрегван негов квартал. Тя ще даде възможност на пловдивчани да чуят собствените гласове на неговите жители, да разберат повече за живота в Столипиново, как изглежда Пловдив оттам, за какво мечтаят неговите обитатели.

В основата на книгата ще бъде колекция от преки диалози между нас и жители на квартала, които съставят многообразни портрети на хората, с които разговаряме. Внимателна подготовка ни позволява да преминем през множество от теми на разговор и да се задълбочим във всяка от тях, въпреки че за събеседниците ни те може да са дреболии от всекидневното битие. Диалозите са групирани в десетина теми, за да изпъкне по този начин във всяка от тях огромното разнообразие от перспективи и различни опитности в общността и да наблегнем на опасността от желанието на външния човек да подвежда под общ знаменател. Съпътстващ коментар на диалозите дава на читателя допълнителен контекст и предлага нашето по-широко разбиране по тия теми благодарение на дълготрайното ни общуване в квартала. Тук, в Част II, предлагаме тест на този формат, с пространни откъси от 21 беседи. В следващия етап броят на беседите ще бъде утроен, а броят на темите, които можем да отделим с достатъчно гледни точки, вероятно удвоен.

Втората публикация е по-специализирана и ще бъде ориентирана към творци и активисти с намерение да работят в кв. Столипиново, и по-широко – в сегрегирани общности в други градове на България. Много инициативи възникват с благородно желание и много ентусиазъм да допринесат за подобряване на живота на хората в такива общности, но при малко познаване на действителните им нужди и реалните пречки за тяхното развитие и равностойно участие в обществото. Често активистите се канят да решават „проблемите“, които вижда сегрегиращото мнозинство, а не хората, на които желаят да помогнат, и затова остават неприети от общността. Ние ще предложим гид, който въвежда в контекста на сегрегираната общност, посочва и пояснява недоразуменията и разминаванията, които пречат при провеждането на инициативи, и дава съвети за по-подходящи рамки на мислене на взаимодействията с общността, а оттам и критерии за по-добри подходи за работа. Тази публикация ще бъде двуезична, на български и английски. Тя ще въвежда чуждестранния читател в българския контекст на отношенията между мнозинство и малцинство, а българският – в местния контекст на Столипиново. Ще използваме натрупаните от нас локални

познания за общността и теоретичните перспективи на антропологията и социологията на международно ниво, които ще преведем на език, подходящ за неспециалисти, чрез множество илюстрации и примери.

В Част I правим първи опит на този формат в главата „Как да мислим Столипиново”, където предлагаме на читателя да се откаже от твърдите категории, в които е свикнал да се обрисова Столипиново – „ромски квартал”, „гето”, „безработица”, „престъпност”, „цигани” и пр. – и да опита да мисли през понятия, които може да изглеждат по-абстрактни – като хетерогенност, хибридность, неформалност – но са способни да водят усилията ни за разбиране по един по-фин начин, очертаващ социологическите процеси, които пораждат особеното в ситуацията на Столипиново. Те правят възможно да излезем от твърдите категории и да приемем, че хората в Столипиново могат да имат например множество идентичности, които са въпрос на постоянна борба за себеутвърждаване и поемане на отговорност.

Следващите глави в Част I са по-леки за четене и разказват по-пряко за местната общност. В „Столове” и „Кубове в Столипиново” подсказваме чрез собствените си преживелици за няколко повсеместни разминавания в очакванията на външните активисти и начина, които техните действия ще бъдат възприети в махалата, както и собствената ни изненада от отвореността и приема от хората тук. Границите, на които се натъквахме никак не са очевидни, и ще бъдат разработени в бъдещите текстове по-аналитично, тук само са загатнати.

В „Съвместното съжителство” и „Семейните отношения” решихме да преработим за читателя два от нашите вътрешни анализи, систематизиращи наученото по отделни теми от живота на общността, които използваме също така като инструменти в беседите си на терен, за да задълбочим разговорите си с местните хора. Те съдържат откъси от нашите теренни записки, цитати от беседите и са написани в доста личен стил, за да не ангажират с претенция за обобщаване и „експертност”. Както казахме, желанието за експертно подвеждане под общ знаменател на общност, която трудно може да се пребори за присъствие на своите гледни точки в публичното пространство, няма как да бъде полезно за нея.

Засега не предвиждаме тези вътрешни анализи да станат част от гида за активистка и артистична работа, но тук ги прилагаме като тест, за да получим обратна връзка, дали биха били от помощ на артистите за по-добро разбиране за логиките на живота в Столипиново. Като такъв работен материал виждаме и беседите в Част II, които освен да бъдат публикувани в съкратен вариант в книга, предвиждаме и да бъдат използвани в пълния си обем като приложение към гида. В него артистите могат да потърсят зрънца и теми интересни за тях, от които да започнат изследователска работа по своите творчески теми. Тук са представени в този пълен вариант, съдържащ много подробности (например финансовите параметри по правенето на дребен бизнес в Столипиново), които ще са интересни само за някои читатели.

Главната мотивация и на двете публикации е да улеснят осъществяването на диалог и разбирането между Пловдив и Столипиново.

Тези текстове са незавършени и молим да бъдат разглеждани като такива. Стилете (а някъде, за съжаление, и форматирането) им се различават, за което се извиняваме на читателя. Тепърва ще преминават много преработка, за да постигнат равномерно качество и точното съдържание за публикация. Молим да не се разпространяват. Очакваме вашата обратна връзка с бележки по текста.

Част I:
Аналитични материали

Как да мислим Столипиново

Никола Венков и Димитър Панчев

Цигански квартал = гето = ?

Настоящото въведение трябва да бъде четено като покана да преосмислим какво всъщност знаем за кв. Столипиново и неговите жители, да се дистанцираме от обичайното стереотипизиране и да потърсим един алтернативен поглед върху тази „периферна“ част на града, в който живеем.

В рамките на едно негласно споразумение, когато в публичното пространство се спомене „Столипиново“, това име неминуемо задвижва една цялостна логическа верига, в която преобладават не просто негативно натоварени асоциации, но една всеобхващаща стигма, която поставя всички негови обитатели под общ знаменател: това е „*цигански квартал*“. Към който и източник на информация за масова употреба да се обърнем, ще си изградим една „обективна“ представа за тази част от Пловдив, заредена със страшни епитети: престъпност, беззаконие, безконтролност и т.н. Така Столипиново се превръща в равнозначно на „непристъпна зона“, която е обитавана от *други* и *опасни*, различни от *нас*. По презумпция там живеят цигани/ роми¹, които са различни от *Нас*, и които са различни от това което е „нормално“, необозначеното като махала.

Такъв вид предписание създава още една „обективна реалност“ в очите на българското мнозинство – тези махали *там* са цигански, а щом са цигански – значи са гета. Гетото (днес вече еквивалентно с циганската махала) веднага отваря възможността в съзнанието на средностатическия гражданин да нахлуят фантазмите, с които го заливат медиите и социалните мрежи, без фактически той или тя да имат опит от първо лице с хората живеещи в тези места. Гетото е затворена, капсулирана зона, в която се случват всички забранени неща; в която цивилизацията липсва: няма канализация, институции, полиция, благоустройство, сигурност. Новината за неплатен ток, за сбиване или фотографските образи на самоделните фасади на домове веднага потвърждават това. В гетото няма закон в пълния смисъл на думата: там обикалят банди от престъпници и всеки „бял“, т.е. външен, се страхува за живота си. Жълтата преса с удоволствие разпалва тези фантазми: описания на проституция, ножове, складове за наркотици (без значение дали има каквито и да е доказателства), конски каруци, кошари с прасета... Представата за пред-културно начало се слива с пост-апокалипсиса от американските филми (и образите на американските гета) в една полу-ограничена заплаха за града: язва, която е скрита някъде там, застрашава нашия, нормалния град, все пак е оградена и ограничена в определена зона, но не знаем кога

¹ Тук на повечето места ще използвам и двете заедно, за да посочвам целия спектър от значения, с които гражданите натоварват образа на тези общности. Динамиката през последните години между популярните употреби на тези две наименования е загатната в Якимова, Милена. 2012. За "циганите", "ромите" и "Умберто Еко". Критика и хуманизъм 39:279-299.

Иначе, „цигани“ е утвърден термин в етноложките изследователски среди, и го използваме където става дума за традиционните и историческите общности, а „роми“ се утвърждава като коректно след Лондонския конгрес от 1971 г. То се препоръчва за употреба в обществената комуникация, за да превъзмогне негативните конотации, които са дълготрайно установени в популярните употреби на „цигани“.

може да прелее и избухне. А Столипиново дори няма физическа стена. От останалата част на Пловдив го отдалечават единствено околната индустриална зона и страхът.

В съвременните български градове може да се видят гета, обградени от стени и огради.² В други като Столипиново, макар и да липсват стени, границата между града и гетото е ясно осезаема. Градовете вече не строят крепостни стени, защото врагът е вътре в тях, стените са насочени навътре. Гетото е последната крепост, където държавата и средната класа не е установили своя контрол над разрешено и забранено. Но градът се нуждае от своето гето. Гетото (махалата) е необходимото зло, петата колона на града срещу своите граждани. Гетото е своеобразно чистилище, където са захвърлени проблемните и никому ненужните населения, тези, които трябва да бъдат скрити от обществения поглед, освен в случаите когато техният образ отново не трябва да бъде използван като нарицателно на това, което *не сме*.

Докато физическата различност на махалата (неасфалтираните от общината улици, самоделните къщи) поражда въобразяване на гетото (затворено място на социална развала, опасно за външни посетители), образите на гетото взаимодействат обратно с образите на циганското. Двете понятия резонират заедно и взаимно се подсилват в българското въображение от последните две десетилетия. Вече не само видимо различната махала е гето – вярваме, че всички роми разпръснати из България са неподвластни на норми, закони, данъци. Появи се и думата „циганизация“: обсебване на някакво градско пространство и превръщането му в гето, отрязването му от цивилизованата, „нормална“ плът на града.³

Кв. Столипиново, ситуиран в район „Източен“ на гр. Пловдив, е едно от онези места, които след началото на демократичните промени в България започват да „обсебват въображението“ не само на българските граждани и институции, но и се превръщат в притегателен център за донори, мисионери и фондации неминуемо след началото на прехода. Въпросът за „циганското малцинство“ (малко по-късно „ромско“) изведнъж се появява на дневен ред. Българските държавници ратифицират и подписват конвенции, чиято основна цел е защитата на малцинствата, живеещи на територията на Р. България – като започнем от Рамковата Конвенция и минем през включването на България в „Ромското десетилетие“. А този квартал продължава да бъде представян и у нас и навън (ЕС основно) като най-голямото етнически обособено „гето“ в рамките на Европейския континент. Така политическите логики на ромската интеграция се оказва, че също подпомагат процесите на практическа сегрегация.

Точно кв. Столипиново обаче поставя под въпрос и двата твърди „факта“ на нашето обществено знание – гетото и циганската махала – както и знака за равенство между тях. В момента, когато опитаме да влезем в досег с действителността на квартала, всичките ни представи се разбъркват до степен, че не знаем какви думи да употребяваме: В ромски квартал ли работим? „Проблемите“ на едно сегрегирано „гето“ ли решаваме? Въобще има ли тук проблеми, или те са навън – в „нормалния“ град и във властта, която той има да отдели гетото? Това объркване очаква много от партньорите на ЕСК Пловдив 2019, но смятаме че точно то създава и потенциал, който би могъл да отпусне застоялия процес на интеграция.

Хетерогенност, хибридность, неформалност

Нека най-после да влезем в „гетото“ Столипиново и да бъдем много внимателни. Не за безопасността си, а към стените, които внасяме в квартала с всяка своя крачка;

² Сливен е известен пример.

³ Например говори се за „циганизация“ в района на Женския пазар в София, и съответно за „язва на града“ и „гето в центъра на София“.

стените, които контрабандираме в ума си, предзададените ни представи какво и що се случва тук, кои са тези хора, които гледаме (но не виждаме).

Наложеният ни образ на „гето“ унищожава комплексния и хетерогенен, смесен характер на живота, който тече на това място ежедневно. Под хетерогенност не трябва обаче да разбираме само съжителството на различни етнически и религиозни идентичности (каквото е случаят с кв. Столипиново), а и на хора с различен социален статус, културен капитал и икономическо положение. Всички те в медийни описания и онлайн пространството са мислени под общ знаменател.

Опознавайки Столипиново, то се превръща в пространство, което поради своята нехомогенност няма как да бъде мислено като единно цяло. Тук има и бедни, и много бедни, и средна класа, и богати; и мнозинство от спазващи законите хора, и наркодилъри; и патриархален консерватизъм, и най-отворената среда за ЛГБТ-хора. Цялото това разнообразие се саморегулира почти без намесата на институции и санкции (често законите и официалните правила по-скоро го нарушават, разбалансира и са враждебни към всички тук). Хората, живеещи в квартала, са изобретили стратегии, за да съжителстват заедно без това да води до сериозни конфликти. Тук богати и бедни не могат да се изолират зад стените си – по необходимост се срещат постоянно, общуват – и намират компромиси.

Оказва се, че вместо „гетото“ да заплашва с разрушение културното състояние на българското пространство, тук може би ще намерим добри практики, от които си струва да се учим. Но думата „гето“ скрива и унищожава тези изработени с времето практики на договаряне и самоорганизация на общия живот, заменяйки ги с образи на произвол и на голо насилие.

Хората тук са добре запознати с образа си за българите и негодуват срещу него. Неведнъж в Столипиново непознати на улицата са подемали този разговор с нас, натъртвайки на пълната безопасност, в която външният човек може да се чувства тук: *„Българите много ги е страх, а всъщност тука е по-безопасно от центъра! Ето, ти сега нали си ходил тук, видя ли нещо ((да се случи))? По всяко време можеш да дойдеш и да си си като у вас!“* На това някои противопоставяха реални случаи на вербална и дори физическа агресия, които са имали, докато са се разхождали из доминираното от българите пространство. Тази агресия е един от механизмите, които поддържат гетоподобната изолация на квартала. Все пак границите му са пропускливи: много хора ходят на работа извън квартала, други обикалят ежедневно цялото градско пространство в търсене на материали за рециклиране, младежите излизат на разходки в съседния кв. Тракия. Градът не е изолиран от Столипиново. И Столипиново не е изолираният контейнер на изостанали хора, които „не са виждали две и двеста“. Още по-здрави са връзките с Германия, Белгия, Франция, с които има регулярни маршрутни линии: „ей тука, пред къщи спира маршрутката за Хамбург“. Та когато ни виждат по улиците, хората ни заговарят на английски, френски или немски: *„Wie geht's? Woher kommen Sie?“*⁴ В техния опит е по-естествено да видят тук западноевропейци, отколкото пловдивчани.

След хетерогенността, хибридността е второто понятие, което би трябвало да замени гетото. Тук никой не може да си позволи да е свързан нито само с едно място, нито с една идентичност, нито с един начин на живот или професия. Всеки е наполовина това и другото. Мъжът тук е стъклар и майстор на матраци, но току-що е работил във шлосерска фирма. Едновременно е от Малцинството и българин, едновременно обича родината и се чувства необичан в нея. Едновременно мечтае да емигрира и да се върне. Хибридно е самото състояние на квартала: изолиран и отворен,

⁴ „Как сте? Откъде идвате?“ – нем.

извън закона донякъде, но всъщност тясно обвързан с общинските институции и техния контрол. Самите институционални служители също често се справят с предизвикателствата „хибридно” – смекчавайки правилата, като по този начин облекчават трудностите на живота тук и едновременно с това продължават izolацията.

Във въображението на средностатистическия гражданин неформалното е еквивалентно на това, което е престъпно и противозаконно, то е крайно аморално и в този смисъл трябва да бъде преследвано с цялата мощ на държавните институции. Иначе гражданинът, който плаща данъци, получава пенсионно и здравно осигуряване, право на почивни събота и неделя, и дори платен отпуск, се чувства дълбоко ошетен от „циганина”, който продава на съседите си без касов апарат. Действително, почти всичките ни познатите в квартала, по тези изисквания трябва да бъдат класифицирани като нарушители на закона и престъпници. По ред причини формалната икономика не намира място за тях – в тоя смисъл, те са именно захвърлени като излишни. А дори тези, които се успели да преминат бариерите и да направят всички компромиси, за да се впишат във формален трудов живот, упражняват множество допълнителни дейности, за да си осигурят доход, достатъчен за оцеляване. Разликата, която съществува в равнищата на доходи, получавани от жителите на квартала, когато бъдат сравнени с доходите на мнозинството е ясно видима. Средствата, които получават жителите в квартала дори в случаите, когато са ангажирани с трудов договор спрямо работодател, най-често са крайно недостатъчни, за да се поддържа някакъв екзистенц минимум.

От друга страна неформалният труд – този, който не преминава през установените от институциите и осветените от публичността правила – от гражданина не се признава за труд. Статистиките и медиите ни казват: 90% безработица в Столипиново. От какво живеят тогава? На помощ при тази нелогичност веднага идва митът за социалните помощи (мит, който заинтересовани политически предприемачи внесоха наготово от съществуващи спорове в публичностите на западните държави, където има помощи, които действително биха могли да осигурят някакво ниво на живот – но не и у нас).

Устойчивите вече представи обаче не значат, че в кв. Столипиново хората не са трудово ангажирани за добиване прехраната си, дори напротив. Виждаме употребата на иновативни стратегии за справяне с трудностите, пред които са проставени стигматизираните обитатели на квартала при ограничения за тях формален пазар на труда. Това са динамично предприемачество, гъвкавост, мрежовост на ресурсите и пр. Действително – извън институциите и писмените договори – но това са решенията, които се налага хората да възприемат тук всеки ден. Те се оказват нормална и работеща част от ежедневието. Нещо повече: те са самоорганизиращи се; хората изобретяват *правила* и ред, по които да установят отношенията си. Макар и правила различни от предписаните някъде далеч официални закони и морал, но много по-релевантни към действителните проблеми, които хората тук трябва да решават.

За да не стигматизираме допълнително наличието на такъв вид икономика, която подпомага живота на хората от квартала, и която не разрушава съжителството на общността (за разлика от продажбата на наркотици, кражбите и пр.), а го изгражда, ще използваме термина „неформалност”, вместо приетите у нас „сива икономика”, „извън закона” и подобни. Този термин е въведен в социалните науки и икономиката през 70-е г.,⁵ за да прехвърли акцента върху предизвикателството пред институциите да се адаптират към реалните проблеми, в които живеят мнозинствата от населението им (предимно в т.нар. „Трети” свят).

Допряхме се до другата стигма, която ни кара да си представяме някаква стихия и застрашителна нецивилизованост: случващото се в махалата (гетото) е „хаотично”,

⁵ Вж. Hart, Keith. 1985. The informal economy. *Cambridge Anthropology* 10 (2):54-58.

„безразборно”, „ирационално”. Отваряме първата попаднала ни публикация за Столипиново и четем, че властите ще предприемат мерки срещу „безразборното застрояване”. Това, което изглежда като неорганизирано и безразборно, всъщност има своя вътрешна логика, която успява да поддържа взаимоотношенията между хората в квартала. Вътрешната логика на протичащите взаимодействия между членовете на общността, макар да остава неразбрана за тези, живеещи извън нея, е ефективна по своему и създава своеобразни механизми за взаимопомощ. В нашата работа ще се опитаме да разберем и покажем логичността на местните действия. По този начин ще върнем „рационалността” на местното население – такава каквато то ни показва при нашия пряк контакт с него. Парадоксално, за местните често грубите действия на властта са тези, които се явяват безразборни и неразбираеми, унищожавачи безцелно граденото с труд и лишения.

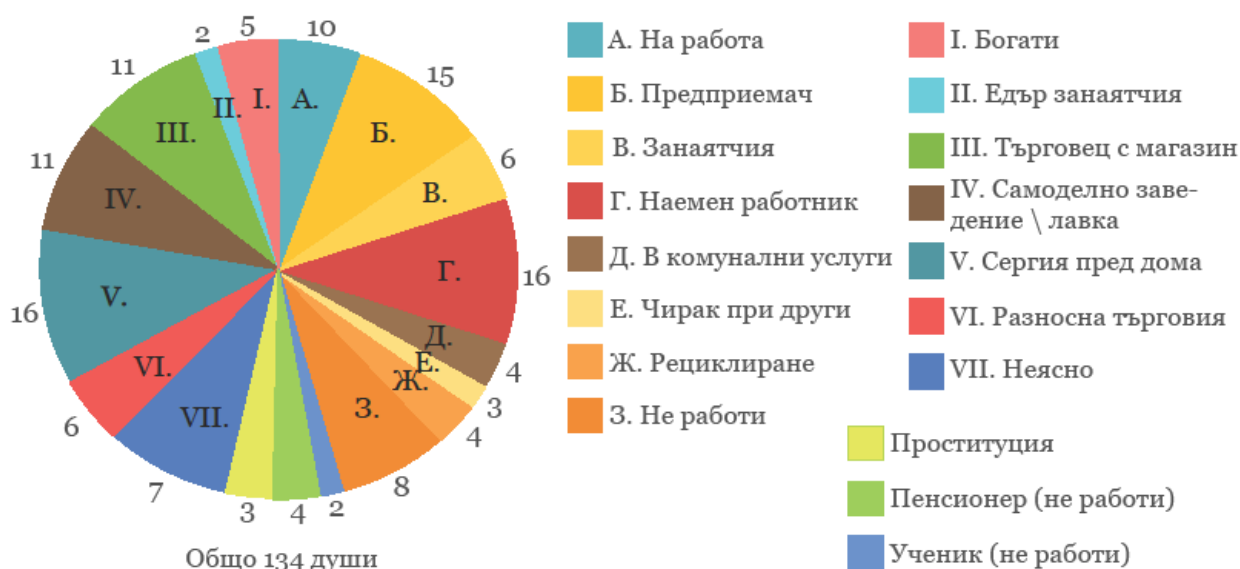
Понятията, хетерогенност, хибридность, неформалност имат за задача преди всичко да ни улеснят да излезем от навика на уталожените в съзнанието ни описания, от вкуса към ясните причинно-следствени модели. Реалността на Столипиново е винаги отвъд тях, винаги хибридна.

Хибридность на труда и доходите (пример)

Ще илюстрираме неспособността да се класифицира и вкара в рамки действителността на Столипиново, като се опитаме сами да го направим за трудовите занятия на хората, които сме срещали досега там. През тези месеци работа отбелязахме начините, по които 134 души изкарват прехраната на семейството си. Нека сега да се опитаме да напъхаме това в статистика. Първата трудност е да определим категории, по които да разделим 134 занятия на малък брой групи, казващи ни нещо за социалния статус и социалното разслояване на жителите на квартала (по-точно, само на тези които сме срещнали, защото нямаме представителност на проучването). Съобразявайки се с особеностите на „трудова пазар” и „бизнес-нишите” в махалата – тоест с масовите занятия именно тук – а не на формалния трудов пазар, стъкмихме категориите, дадени в графиката по-долу. Търговията на дребно, работата извън махалата с висока несигурност, за кратки периоди от време, и едноличният но много изобретателен бизнес (ако предприемачите не бяха от Малцинството, а основатели на стартъп, щяхме да го наречем „иновативен”) са основните характеристики за трудовия живот тук. Пресякохме тези общи ниши с критерия колко „напреднали” (ползвайки местния идиом) са започналите в тях. Например, имаме категорията „Занаятчия” и „Едър занаятчия”: вторият е достигнал до етап да може да наема постоянно (на надница) няколко работника, докато първият работи сам или има чираци, които само храни (или им дава джобни понякога).

Подреждането в легендата е направено от нас по съвсем общи впечатления за статуса, доходността или желаността за хората тук на дадения тип заетост: не отразява йерархии, които те самите правят – те биха били твърде разнообразни. Така първата колонка събира подредена от нас скала на бизнес- и трудовите занятия, а втората – най-вече на чисто търговските.

Занятие \ икономически статус

Създаването на класификация е проблемно при всяко производство на статистика и в нашия случай то е най-малкият проблем. Тук се оказва, че самото присъждане на принадлежност в тези категории е много спорно за почти всеки от хората, които познаваме. Почти всеки извършва множество от трудови дейности и попада в няколко от тези категории едновременно, а в близката година-две е сменял основното си занятие още повече. Тежката икономическа ситуация в махалата (малките доходи) и липсата на достъп до формалния трудов пазар водят до много висока *хибридност* на занятията и професиите. За една година, при по-дълготрайните ни познати вече проследяваме и „на живо“ нестабилността в съдбите им: например, човек, с който се познавахме като дребен занаятчия – *и едновременно*, още по-дребен предприемач в друга сфера – премина към наемен работник, а в момента е на „на работа“ във фирма; но няма усещането за постоянност на това място и е винаги готов да се върне към алтернативите или да замине в емиграция.⁶

За да можем въобще да присвоим определен професионален статус в графиката, решихме да използваме идентичностите, която ни се представят доминиращо при началните ни срещи (в дадения за илюстрация случай: занаятчия). Някои от хората сме срещали когато са се прибрали за месец или повече в България. Не сме отбелязали емиграцията и работата в чужбина, тъй като се оказва, че и там тя може да се подведе под (част от) същите категории (наемен работник, на работа, проституция и пр.).

Хибридността ще стане още по-явна с пояснения по някои от категориите. „На работа“ означава дългосрочно наемане от работодател (с договор или без) и смятаме, че е една най-желаните позиции, тъй като дава известна сигурност на дохода. Но може да бъде в спектъра – от добри условия, като тези на които се радват българите, до много ниска заплата за тежка или вредна за здравето работа. От тази категория сме отделили „работа в комунални услуги“ (различни типове, но най-вече като чистачи и събиране на смет), тъй като това е разпространена в махалата заетост, но има и ясни характеристики – винаги формална заетост, със осигуровки и пенсия, но заплати близки до минималната. „Предприемач“ обхваща всички самостоятелни дребни бизнеси и услуги, освен чисто търговските и занаятчиите. Примери са: диджей (със съответната мобилна

⁶ Допълнение от дек. 2016: същият вече живее в Германия със семейството си, на постоянна работа.

техника), превозвач с маршрутка до Франция или майстор по ВиК. Те обикновено са ориентирани към потребители в махалата. „Наемен работник“ се отнася до ориентацията към добре заплатените но краткотрайни наемания извън махалата като „майстор“: най-вече като бояджия, фаянсджия, шпакловчик и пр., включително и за наемане от големи строителни фирми (то също е за няколко месеца, докато трае работата по конкретен обект). „Рециклиране“ се отнася до онези съдби с най-малка перспектива за просперитет. Тук обединихме хора, които са намерили оцеляването си като самостоятелно присъстващи на пазара – събирайки материали за рециклиране из града, които продават на пунктовете, или извършващи отровните дейности по тяхната преработка срещу дребно заплащане на парче.

„Не работи“ е твърде разнообразна категория, но бихме казали, че обикновено обозначава известна привилегированост – започвайки от хора, загубили работата си на нивото на което са свикнали и все още непречупили се да преминат към някоя от по-ниските категории (на въпроса „с какво се занимаваш“ те отговарят, че са „безработни“ по същия начин, по който би заявил това един българин), през жени които са поставени в консервативната роля съпругът им да осигурява изцяло семейството, до юноши от семейства със сравнително добър доход. Подобни по привилегированост са и категориите „Пенсионер“ и „Ученик“, които показват че респондентът на тази възраст няма нужда да упражнява и друга икономическа дейност – което в Столипиново не се подразбира! Ще отбележим, че сред същите 134 човека, броят хора, които са на възраст над 65 г. е 20, а тези които сме класифицирали като пенсионери само 4! Те и отговарят с „пенсионер съм“ на запитванията с какво се занимават, за разлика от повечето други възрастни хора. Всички те са попаднали в някоя от другите категории – най-често дребна търговия, или претърсване на контейнерите из града. Всъщност броят на трудещите се пенсионери е доста по-голям, поради драматично по-лошото здравословно състояние сред тази общност: много от нашите респонденти над 50-55 г. вече са пенсионери по болест и имат ТЕЛК-ово решение, но продължават да извършват дейности, с които да допълнят минималните си пенсии, или да компенсират ниското заплащане, което получават по-младите членове на семейството.

Втората колонка – „Богати“ – обединява демонстративно заможни жители на квартала, с различен произход на успеха им. Те обикновено заемат и централно място в общността, поради помощта, която могат да оказват на съседите си и различните зависимости, които изграждат с времето по този начин. Някои от тях формализират своето влияние, кандидатирайки се например за общински съветници от квартала, а други действат в по-традиционен ключ на уважение и почит.

Заелите се с търговски бизнес сме разделили също „на око“. Първи идват търговците, които имат ресурсите да изградят или наемат добре изглеждащ магазин на избрано търговско място. Някои от тях успяват дори да поддържат свои работници продавачи. С доста по-скромни амбиции е много характерната като изход за оцеляване в Столипиново дребна продажба пред собствения дом. Това са най-често метални лавки (изработвани от ковачите в квартала), прилепени към къщата дребни магазинчета, или своеобразни кафененца. Онези, които разполагат с още по-малък ресурс, оборудват сергийна търговия пред дома си, а като че ли с най-малък ресурс са амбулантните търговци, които нареждат стока на чаршаф на улицата или обикалят из квартала с детска количка с банани или чанта с хлебчета, сготвен вкъщи сутляш и др., които продават за стотинки.

Под „Неясно“ сме категоризирали събеседници, при които доходите се добиват по толкова многообразни и нестабилни във времето начини, че не можем да възприемем определен образ или се колебаем с „Не работи“. Тук сме включили също и няколко души, чиито дейности преливат към преследвани от полицията (употребяваме този

израз, защото почти всичко изброено по-горе формално е „преследвано от закона”). Те са твърде малко, за направим категории, с изключение на една: онези, които се занимават с проституция – като работници на улицата или като сутеньори.

Име и идентичност

Втората реалия на предразсъдъците ни, която Столипиново бързо започва да обърква, е идеята за „ромски квартал” / „циганска махала”. Около една пета или една шеста от квартала (на око) действително е населена от т.нар. тук бургуджии, или „цигани-ковачи“, които биха казали, „ние сме роми”. Навсякъде извън тази част на квартала, ще ти кажат „Аз съм турчин”, или „Ромците са ей там, от оня блок нататък почват. Те са християни. Тук сме турци и сме мюсюлмани”, или „Тук говорим турски, цигански не говорим. Разбираш ли, тука като дойдат хора от Турция, можем да си говорим с тях, да им помогнем нещо. А онези няма да могат. Те не говорят турски.” На външния човек обаче му е трудно да се откаже от идеята за „ромски квартал”. Причината е, че както вече обсъдихме, „гето” и „цигански квартал” резонират едно с друго. Как е възможно обаче в „циганския квартал” да живеят турци?

За да си обясним това, бихме могли да подходим по няколко различни начина. Повечето българи ще кажат: „Това не са турци, правят се на такива, учат турски от сателитните канали.” Дори ще намерят потвърждение, че заради това има толкова много сателитни чинии там.⁷ Българите ще продължат със следните аргументи: „Очевидно къщите им изглеждат като цигански, очевидно живеят в цигански квартал, значи са цигани. Турски цигани.” (Или даже – „турчеещи се цигани”). Тук те могат да разчитат за подкрепа дори на изследвания на експерти-етнолози. Категорията „турски цигани” беше легитимирана като се посочваше като съответствие на други също етнологически конструкции, чиито названия ще са по-неразбираеми за читателя-българин – „миллет”, „йерлии” и пр.

Необходимостта от класифициране изглежда от фундаментално значение за българските етнолози и социални учени и този въпрос започва да се проучва интензивно веднага след началото на демократичния преход, като много от изследователите по темата се опитват да обединят по някакъв теоретичен начин разчленението, което документират между „циганските/ромските общности” на територията на страната. Този тип класифициране обаче в повечето случаи е абстракция и рядко може да бъде приложено на практика: хората, към които са прилагани тези категории, рядко се идентифицират с тях. По-скоро те съществуват за академично удобство и най-вече поради стремежа към академична естетика, търсец подредби и ясни граници. При това естетика, която е първоначално основана на популярните представи („турски цигани”), предполага ги като своя начална точка на разсъждение, и естествено, в резултат се оказва, че ги утвърждава. Имаме предвид дори самата цел да се обединят разнородни групи (които са дори с различни езици, религия, начин на живот – уседнал или номадски – и без общо наименование за себе си) в една категория, която външните са използвали исторически, за да ги натикват в общ стигматизиран социален статус („класификация на циганските групи”).

И така, един възможен подход е да кажем: „ние знаем истината: „те” са „цигани/роми”, но им е удобно да ни заблуждават”. Очевидно обаче това не е много ползотворна стратегия за диалог с хората в Столипиново. Освен за защита на

⁷ Сателитната чиния, въпреки своята технологична съвременност, щом се разпространи в махалите, успя да стане черта на негативно различие като конската каруца. Дори днес, когато сателитните чинии са вече обичайна част и от българската улица и затова са вече „нормални”, в махалата има „прекалено много чинии”.

статуквото на предразсъдъците, на идеята за гето и, в резултат – на продължаващата сегрегация на квартала.

Втори подход за справяне с разминаването между външно приписваната и вътрешно отстоявана идентичност на пловдивското малцинствено население предлагат съвременните антропологични теории за динамичността на етническата идентичност.⁸ Ако конструираме през тези теории модел на историческото развитие на общността и го преведем на популярен език, моделът би изглеждал по следния начин. В Пловдив се заселва циганско население през 15-ти век (намираме го в регистрите от тогавашните османски преброявания). Тъй като и в традиционните етнически взаимоотношения, както в съвременните, на циганите винаги е било отредено най-ниското и презрено стъпало, то членовете на такава общност имат силна мотивация с времето да се прелеят (понякога индивидуално, семейство по семейство, а понякога като колективна културна стратегия на местната група) в някоя по-малко стигматизирана идентичност. Най-подходящият път за циганите-мюсюлмани би бил да преминат към турския етнос. За християните, които не се ислямизират, едва напоследък се отваря възможност за по-уважавана идентичност внесена от Запад: „роми”. Възприемането на дадена идентичност е „автентично”, тук не става дума за някакво вековно „позирание”.

Разполагайки с този модел – който обаче е конструиран на наивно методологично ниво – това ни действа успокояващо: имаме циганска махала, чиито жители в някаква епоха, по-близка или по-далечна, са се „турцизирали” – и всичко става ясно! Понеже като добри българи държим на „историческата истина” и „справедливост”, знаем, че дълбоко в сърцевината си те „все пак са цигани”.

Това обаче отново не е особено ползотворна нагласа, когато реално общуваме и градим доверие с представител на общността. Това означава, че в разговора се преструваме, че се съгласяваме с неговата истина-за-себе-си, но неискрено, защото знаем, че той има „фалшиво съзнание” за произхода си. От друга страна, ако работим с етнодинамичните теории методологически коректно, се оказва че въпросът „такъв или такъв” няма смисъл. Нека да развием този модел по-внимателно.

Турците в Столипиново са на практика наследници на старо пловдивско мюсюлманско население от махали, които днес са в центъра на града. В началото на 20-ти век общината им дава земя тук, в крайградското селце. Това население продължава да е свързано с вътрешната Хаджи Хасан махала, но с времето в Столипиново идват и семейства от други части на града и от други населени места.

Според модела на етнодинамичната теория, ако в Пловдив от 15-ти век една група е била отделена под наименованието „цигани”, то през столетията в нея е имал възможност да се претопи всеки турчин, който не е успявал да поддържа начина на живот, изискван и оценяван положително в собствената му етническа група (да има съответния семеен дом, професионално занятие и пр.). Можем да си представим част от клошарите и алкохолиците от нашето съвремие, които ни объркват как да ги определим етнически: не сме сигурни дали са „много изпаднали” българи, или „направо” цигани (второто решение веднага прави ситуацията „нормална”: на „циганина” тази социална ниша му е отредена, няма нужда от повече въпроси за миналото на тоя човек, а и вече не предизвиква симпатия и болка у нас).⁹ Когато българското общество ги отхвърля, те

⁸ Вж. напр. Wimmer, Andreas. 2008. The making and unmaking of ethnic boundaries: A multilevel process theory. *American journal of sociology* 113 (4):970-1022.

⁹ Тук е важно не просто да са живели дълго в мизерия, но да не демонстрират социалните маркери, по които отличаваме „българина”: най-вече образование, речовитост, сдържаност, адекватно държане и акцент при разговор. Много бездомници са със средно и висше образование или просто с достатъчно дълго минало в уседнала българска среда, която е възпитала у тях необходимите маркери.

могат да намерят среда за общуване и прием в тази социална ниша.¹⁰ Така се преминава етническата граница в низходяща посока, като даденият пример е за доста по-екстремно декласиране от това към все пак уседналата и разполагаща със занаяти циганска група на Пловдив от 15-16 век.

Обратно, границата е преминавана във възходяща посока от онзи, който е успявал да напредне в живота си до определени привилегии и социални маркери, които му позволяват да се справи с бариерите поставяни от по-престижната група. Ако не той или неговите деца, то неговите внуци, ще бъдат част от новата група. Примерът за този процес днес е „добре интегрираният ром“, когото всъщност въобще не можем да разпознаем, ако говори без акцент, има работа и регулярни доходи и – най-важното – е сменил местожителството си и се е изнесъл от „гетото“.¹¹ Голямото оплакване на „интегриращите“ български интелектуалци, че „образованите и интелигентните“ роми късали всички връзки с общността си, вместо да се върнат в нея и да служат за пример на събратята си, е всъщност класически процес за всички непрестижни етноси през хилядолетията. Тази полупропускливост на границите за индивидуални семейства гарантира, че циганският етнос в града – и през османско време и през 20-ти век – ще съдържа предимно онези семейства, които наистина са живели най-мизерно. С други думи, че понятието „циганин“ е по-скоро социална категория, отколкото основана на „кръвно наследство“.

Тук ще направим малко отклонение, за да обясним по-добре етнодинамичната теория. Описаните процеси са принципни и се отнасят до всички етноси по света, живеещи в смесени общества. Отнасят се и до „българите“ в преднационални времена и съответните престижни етногрупи, с които те са имали по-пропускливи граници и обмен. Така наречените във възрожденската ни история „гръкомани“ са именно първите две-три поколения (все още разпознаваеми) на българските родове успели да постигнат социалните маркери на филипополските гърци: печеливш търговски бизнес; добри гръцки език, възпитание и маниери; голяма къща на Трихълмието; образование за децата им от гръцки учител; интимно познаване на елинската история и гордост... Тоя процес не е бил особеност за епохата на Възраждането, напротив – едва тогава се проблематизира и е наречен с критично име, „гръкоманство“. Но същият постоянен тек през предишните три века е гарантирал, че в Пловдив заможният християнски гражданин е грък, независимо дали семейства от българските заселници в града също понякога са имали таланта и късмета да напреднат значително икономически.¹²

Обратно, когато през 20-ти век българската националност става по-престижна от гръцката, много от пловдивските семейства, знаещи също така добре български,

¹⁰ Има и такива среди на смесване, които работят подобно на американския „melting pot“. Такъв е Женският пазар в София или градинката пред Банята, където се събира и общува разнообразна група от бедни хора и е трудно за страничния наблюдател да раздаде етнически присъди. На такива места не се пазят етническите бариери пред другия: често например хората ще са научили еднакво добре всеки от езиците на своите познати. Разносният продавач на пазара, когото винаги си преценявал като българин, заради увереността и добрия изговор, ще се обърне и ще размени приказки на цигански с друг минаващ продавач. Друг пък – търговец с магазин, който донякъде на изглед, а най-вече по житейска история (бил работник в строителството и още по-соца обикалял битаците да търгува, преди да се установи на пазара) би преценил като произхождащ от малцинствата – по-някое време ще се разпусва с чувство за собственост (по български), че пазарът днес се е напълнил с цигани и не се трае вече тук.

¹¹ За примери вж. Николай Тилкиджиев, ред., *Успелите роми* (София: Изд-во "Изток-Запад", 2011).

¹² За чудесна илюстрация на тая динамика на идентичностите във възрожденско Крушево и внезапната ѝ проблематизация във времето на ВМОРО, вж. Brown, K. 2003, *The past in question: modern Macedonia and the uncertainties of nation*, Princeton University Press, с. 79-103.

премахват издайническото „-оглу” от фамилията си, като се оправдават, че „едно време дядовците им се гърчеели”, „тогава такава била модата”, но още известно време пишат картички на гръцки на братовчеди си в Атина (поразровете се из родовете архиви, Никола намери такива картички при една от прабабите си). В цели някога гръцки градчета като Асеновград (Станимахос), единственото свидетелство за етническия произход на обитателите му днес остават по-специалните лозови сърмички. Едно изследване внимателно проследява трансформациите на гръцката етническа идентичност в градче от Южното ни Черноморие, почти изчезнала през 20-ти век, краткотрайното ѝ възраждане през 90-те благодарение на икономическата изгода, която носят в кризисните времена връзките с Гърция и роднините там, но и изводът на тия роднини, че братовчедите им, останали след войните в България, днес са на практика българи.¹³

Границата се поддържа през цялото това време от нуждата да се пази своята група от онези, които са по-непрестижни. Дори самият ти да си преминал току-що от такава група – точно тогава е най-наложително да репродуцираш негативните стереотипи към събратята си по произход, за да заличиш личната си история и за да предотвратиш подозренията към принадлежността ти и лоялността ти към новата група. Това се отнася и до преминаване в низходяща посока, където възприемането на новата идентичност е начин да се избегне срамът и усещането за провал, което социалните ти условия на живот биха предизвикали по мерките на старата идентичност.

Описаните тук процеси на охраняване и на преминаване на етническите граници предимно като средство за придобиване на по-привилегировано положение в етносоциалната йерархия, се разбират съвсем простичко в самото Столипиново:

Всеки казва: „лоши сме”, „цигани”... Ние не сме цигани! Има цигани [тоест групи с реална циганска идентичност], има турци...

Петстотин години кой е държал тука? Турция! Нали така? Затова не можем да кажем, че всички сме цигани, или всички сме българи! Защото едно време може твоята прабаба на прабаба да е била с турчин! Не е ли така?

Виж, българи ли сме, цигани ли сме, турци ли сме – ама всеки си казва: лоши са, това-онова.

Тук „лоши са” е именно значимата граница поддържана от страна на престижния етнос на българите; границата очертаваща липса на престиж и дефинираща етноса „цигани”. Събеседникът ни протестира едновременно срещу замяната на автентичната му идентичност и срещу йерархията поддържана от представителите на престижния етнос.

И така, според етнодинамичната теория е текло постоянно преливане и в двете посоки още от първото установяване на етническата граница през XV в. С напускането на турския елит и по-заможните турци след 1885 г., сред останалите тук по-бедни народни слоеве сливането се засилва и вътрешната граница постепенно отпада. След известен брой поколения е трудно да разграничим цигански от турски произход и да мислим процес на „изкуствена” турцизация на някакъв „цигански субстрат”.

Значи, ако държим да описваме човека, с когото днес се запознаваме в Столипиново, като циганин/ром, защото за нас е жител на „гето”, със сигурност нямаме повече основания за това от неговите основания да смята себе си за турчин. Решението и тук е: да се откажем от строго класифициращото и търсещо абсолютни генеalogии мислене, и да го заменим с нагласа към един хибриден свят, в който идентичността никога не е финално установена, зависи от ситуациите и

¹³ Agelopoulos, G. 2007, 'The Coca-Cola Kashkaval Network: Belonging and Business in the Postsocialist Balkans', *Anthropology of East Europe Review*, бр. 25, №. 1, с. 42-52.

отношенията, в които субекта е поставен, постоянно е разколебавана отвън и утвърждавана с разнообразни тактики отвътре.

Ако през поколенията семействата преливат постепенно през етническите граници като възприемат предписваните от новите им общности начини на живот, се оказва че идентичността е по-скоро социална и екологична категория – свързвана с определен начин на живот (който съпътства някакво социално положение), а не толкова с наследяване „от предците”.¹⁴ И това е точно реакцията на мнозинството днес. То държи да запази идентичностните категории ясно закрепени към начините на живот: семейства, които по някакви социални признаци приличат на това, което разпознаваме като живот в гето/циганска махала не могат да бъдат друго. Това закрепване обаче държи днес дадени населения в социалната ниша, която е предопределена от различни техни наследства, но и от ограничения, налагани отвън: нишата на „необразовани“, „неинтегрирани“, неговорещи правилен български, непритежаващи планирани от архитект домове, необхванати от закона или разни регулации, извършващи професиите с най-ниско заплащане и едновременно с най-ужасни условия и т.н.

Ако външният човек забележи някой от тези признаци, той държи да нарече своя събеседник ром/циганин, в резултат залепвайки всички останали признаци към представата за него, и предопределяйки мястото му в обществената структура. Външният отказва да приеме правото на другия да бъде турчин, защото му се струва, че с това ще бъде нарушена „истинната” обществена структура. Също така отказва да приеме правото му да бъде българин – гражданска идентичност, на която жителите на Столипиново също настояват.¹⁵ Това се преживява от външния като посегателство към „истината”.

Нашият екип мина през този тест в началото на работата ни. Докато бяхме все още обвързани с предразсъдъците си как изглежда ромското поведение, тяло, говор – именно по-бедните и слабообразовани жители на махалата ни се струаха „роми, които претендират да са турци”, а когато попаднем на човек притежаващ по-голям социален капитал извън махалата, и съответно с по-голям културен капитал (например разискващ с нас събитията в националната или градската политика, изразяващ се по-сложно на български и пр.), абсолютно бяхме готови да му повярваме, когато ни казваше, че е „пловдивски турчин”.¹⁶ Следователно разделението, което правехме, беше насочвано от неосъзнатия ни стремеж да препотвърдим предразсъдъците си и да си представим необразованите като „цигани”.

Важно е да разбираме и да признаем пред себе си, че съпротивата ни да се съгласим с разбиранията на човека срещу нас за собствената му идентичност (впрочем,

¹⁴ Наследяват се културни форми и социална организация, но те не са собствено „етнически”, а свързани със социалните позиции. Устойчива е етническата граница, а не конкретните съдържания, които разделя.

¹⁵ Оказва се, че човекът от малцинството много по-добре оперира с раздвояването между културно-етническа и национално-гражданска идентичност. Един възрастен турчин заяви по много изразителен начин искането си за равнопоставено участие в българската нация: „Знайш ли кво: някои казват „**ваиште**”! Чакай бе! Живеем в България! Няма **ваиште-маиште**! Заедно сме, ве! Български граждани ли сме ние? Ние не сме от, да сме дошли, еее – анасьн амундан! Ма ние сме родени тука бе! Баща ми, дядо, прадедо, пра- - тука сме родени бе, няма **ваиште-маиште**! Аз знам български, ще седна с тоя прокурор, съдия – с него ще говоря, все едно че – той от мен по-хубаво няма да говори български. Щото аз съм роден в България, трябва да знам български!” – пенсионер от Столипиново, който събира материали за рециклиране из кофите за боклук на Пловдив.

¹⁶ Освен това, за някои от тях в хода на събеседванията ни научавахме, че имат чичовци, братовчеди и пр. преселили се през 50-те и 60-те – от Истанбул, та чак до Адана.

тази съпротива е по-малка, когато той е действително срещу нас телом и духом, а не когато четем за него в текст като този) не е резултат от някакъв наш по-пряк достъп до историческа истина, а се дължи на нашия собствен користен интерес. Т.е. като повечето българи съм мотивиран да го мисля като ром, защото искам да защита и утвърдя еквивалентността между ромска махала и гето, в която винаги съм вярвал. Това утвърждава представата ми за подреждането на света – в частност, за йерархиите на българското общество, които инстинктивно не искам да проблематизирам.

Или пък идвам от чужбина и ще правя проект/пиша репортаж за ромската интеграция. Какво да правя с тези турци, трябва ми проблеми с ромската интеграция? Уважавам това, че са турци, но тук всички ми ги посочиха като роми, а на мен за такива ми дават средства. И проблемите им ми изглеждат „ромски”. В репортажа ще пиша за ромската интеграция в Столипиново, като ще спомена, че се самодекларират като турци.¹⁷ – Ето така невинно се включваме в играта по налагане на идентичности. Трябва да се има предвид, че това ще е изкушение, на което повечето партньори на Пловдив 2019 ще се натъкнат – и ще подхождат незадоволително. А това носи риск за отчуждаването на общността от цялата програма.

Оказва се, че програмите за интеграция, международните донори и т.н. също се включват в налагането на външна идентичност, която местните хора не непременно разпознават – този път ромската – и това се отнася не само до Столипиново, но до всякакви маргинализирани групи у нас. Дефинирането на „Ромското малцинство“ като целева група прилага същия принцип на приписване на етническа идентичност *по белези на социален статус*: роми са онези общности, които са сегрегирани от българското общество и са развили определени адаптивни форми за (не)справяне с икономическите трудности. За да се възползват от тия програми, на местните налага да се съгласят с пренаписването на идентичността им, което в Столипиново води до поредица от вътрешни конфликти. Докато говорещите цигански език бургуджии са възприели идентификацията си като роми и се възползват от нея за всякаква подкрепа и инициативи, турците отхвърлят намесата на организации, които ги смятат за отхвърлени като „роми“, и виждат тия организации като възползващи се от тях, за да присвояват европейски средства на техен гръб.

Самите жители на Столипиново не са свободни от напреженията на разминаващата се идентичност. В сравнение с нашето абстрактно обръкване как да ги мислим, на тях им се налага да се справят с когнитивния конфликт в един много по-пряк и болезнен смисъл. Непосредственият свят на тяхното всекидневие в квартала им налага идентичността на турци. Но всяка среща с българи, български медии, институции, всяко излизане в българските пространства на града, им налага идентичността на цигани или роми, като това включва и всичките съпътстващи негативни образи.¹⁸ Това

¹⁷ Този пример е по действителен случай, взет от нашите срещи с международни партньори на фондация „Пловдив 2019”.

¹⁸ И доста често това се случва по един много агресивен и грозен начин. Тук не е мястото за множеството разкази, които чуваме. Ще илюстрираме само с една история от възрастният пенсионер от Столипиново, който обикаля кофите за боклук. Той ни каза, че си има определен район в града, откъдето минава, където „е безопасно”: „Защото едни наркомани, едни мръсници, има деца хвърлят камъни, псуват.. Ама аз не обръщам внимание. На голям човек, над 40 г. , над 50 г. , да ме псува, аз няма да му позволявам. На тези деца, тези учениците, те - какво да ги правиш. Слезеш от колелото, викаш Ей, сега ще ви набия! - те бягат. Ама някой възрастен да ме псува на майка, на баща, това-онова, няма да позволявам. И да ми каже циганин! Аз една дума не знам циганска! И да ме нарече циганин!” Тук се включва зет му: „Не е проблемът дали ще го нарече циганин или дали ще го нарече нещо. Целта е там да го обиди и да го злепостави [с това име].”

е една от причините за самозатваряне на общността, но се случва достатъчно често (особено в периода на социализма, когато по-възрастните днес са работели в предприятия в български колективи), за да налага тези образи и като значими представи за себе си. Така се оказва, че самите местни хора също живеят в парадоксална хибридна идентичност: в постоянно напрежение между собствената гордост от локалната си история, мюсюлманска принадлежност и традиции – и идентичността на население без история, достойнство, способности, ценности – като „циганите“.

По тая причина, въпреки че протестираха енергично и емоционално, когато (в началото) правехме неволни грешки да питаме за „циганските сватби“ или нещо „за ромите“, те самите понякога употребяваха думата „циганин/цигани“, когато ни разказваха за себе си или за квартала. Усещали сме и споделена идентичност с циганите по принцип в страната (видими в реакции като: *„И защо точно с Малцинството си решил да се занимаваш? - Защото ме ядосва как все вие сте най-лошите.. – Да! Защо [винаги] във вестника пише [например,] трима цигани изнасилили един в някакво село!? После проверих в интернет, нито единият не е циганин!“*) Но при по-внимателно вглеждане се оказва, че думата „цигани“ винаги се употребяваше при разказване за себе си по отношение на перспектива или взаимоотношения налагани „от българите“ и българските институции и медии. Перспектива, най-често преживявана като насилие от страна на българите – така, както българите възприемат преименуването им „на турци“ като насилие над истината – но в този случай едно всекидневно и вече прието насилие: „добре, ние сме такива“. Още повече, когато казват „ние циганите от Столипиново“, те изричат: да, ние наистина сме напъхани в тази социална ниша на невъзможност. Ние наистина имаме проблемите, които българското общество налага на тези, които нарича „цигани/роми“.

Хибридността и конфликтът между категориите съпътстват жителите на Столипиново на всички нива. Според нас полезният път напред не е в търсенето на „решение“ – в интелектуалното разсичане на конфликта чрез теоретизиране на някакви ясни граници и групиране, чрез скриването му от когнитивни конструкции, а в неговото експлициране и възприемане в цялата му сложност и взаимодействия. На практическо ниво, когато работим на терен, трябва да уважаваме истините на хората, с които общуваме, и да положим всички усилия да покажем на публиката техните резонни основания. Турците в Столипиново знаят, че са и цигани – разбират, че са направени такива откън. Знаят също така че са и българи. Че имат правото да са такива, въпреки че това им се отказва.¹⁹

Заклучение

Столипиново не може и не трябва да бъде мислено през призмата на разпространените термини „гето“ или „ромски квартал“. Нашата работа в квартала ни показва различна картина от апокалиптичните описания на медиите. Последните нито отговарят на действителността, нито помагат за позитивно политическо действие. Внимателното запознаване с перспективите на местните хора е крачка напред.

Тук започнахме от имената и категориите, които употребяваме без да се замислим, за да назоваваме света. Всяко едно наименуване, направено от авторитетно място, може да повлияе на отношенията между именуващото мнозинство и „обясняваното“ малцинство, спомагайки за капсуловане на последното. Това се отнася и до резултатите

¹⁹ „Как бе, аз съм бил в Англия! И във Франция също. Там никой няма да те нарича какъв си. А тука минеш ли границата, веднага те почват: „Майка ти дейба циганска!“ – занаятчия на средна възраст.

от работата на настоящия екип, затова трябва да сме особено внимателни в това какви наименования избираме. Ние ще употребяваме и уважаваме вътрешните перспективи на местните хора за собствената им идентичност.

Нужно е преминаване от външните рамки за възприемането на жителите на Столипиново – рамки, които се стремят да хомогенизират, да наложат ясни причинно-следствени връзки и черно-бели категории – към такива базирани на вътрешните перспективи, които функционират в силно хетерогенна, хибридна и неформална среда.

Страниците 24 - 41 не са част от публичното
разпространение на този междинен набор от
материали по проучването.

Семейните отношения

Никола Венков и Геника Байчева

„Моята свекърва пък беше много добра”

Жената, която е стопанка на дома, в който после заживяват нови поколения (семействата на нейните деца) е много важна и уважавана. Често това е фигурата на свекървата, но може и да има и други вариации – тъща, майка и др. Тя е тази, която се грижи за една или няколко снахи и внуци. Често тя осигурява и икономически младите семейства – най-малкото предоставя пространството, покъщнината. Тук младите семейства рядко имат чисто икономическата възможност да се отделят в нов дом, но това не е и чак толкова желано. По-скоро младите трябва да са близо до старите, да бъдат под тяхната грижа и контрол. Цени се това родът да е заедно и да споделя всичко, както и да се гарантира, че младите няма да кривнат на някъде. Дори да не живеят заедно, свекървата гледа да е наблизко и да наглежда поведението им.

Това е свързано с най-важната отговорност на свекървата: тя трябва да възпита младото момиче, да се държи така че да не засрамва новите си роднини, да се грижи правилно за семейството си, как да отгледа внуците. Често снахата прекарва с нея много повече време, отколкото със съпруга си. Поради крехката възраст на момичетата често свекървата се превръща във втора майка на снахите, като обаче си има ясно разпределени правила и норми на поведение.

Говорим си с нашата приятелка Албена (ср. възраст, постоянна работа), която отскоро има чисто нова снаха, на малкия ѝ син. Питам я, добра ли е? *„Не я знам още каква е. Слуша ме засега.”* „...Тя е съвсем малка, на 16 години, дете. Викам на техните, ама чакайте малко, да пораснат [децата], ние няма да избягаме – ама те я дават. Те като я дават, аз няма какво да направя, ще я взема и ще я гледам.” Питам я дали снахите я слушат, дали шетат, помагат. *„Да, помагат ми, готвят, каквото им кажа това правят.”* Когато живеят заедно в една къща, свекървата е старшата, шефа на къщата, главната жена, която определя и дава задачи, на която останалите жени се подчиняват.

Чували сме истории и за лоши свекърви. Това е много тежко за момичето, попаднало в чужда къща, под чужд контрол, и то враждебен. Тогава виждаме, че и връзката със собственото семейство не се прекъсва, както в класическите български повести. Майчината любов остава силна. Албена продължава:

- Аз много се напатих с моята свекърва. Беше ни забутала цялото семейство с децата в една стаичка, един тиган не ми даде. Всичките пари от детските на нея ги давах, а тя ни оставяше без нищо. Много лоша беше!

- Ами как се оправяхте? – питам аз

Дойде майка ми от [друга махала], тя като видя в какво живея, ѝ стана толкова мъчно. Даде ми пари. И така тя идваше от [нейната махала], само тя ми помагаше. А свекървата всичко ни вземаше.

Затова сега аз не искам да се меся на снахите. Искам всичко да им дам, втори етаж да построим на къщата – да имат място всички, да са добре.

- Моята свекърва пък беше много добра. Обратното – аз ѝ вземах всичките пари – дай ми за това, дай ми за онова... Ама тя много ме обичаше... – включва се друга наша приятелка.

Тук виждаме и как се съвместява важноста на това семейството да е събрано заедно в ограниченото жилищно пространство. Онези, които живеят в къща и имат финансовата възможност (това е една от важните цели, за които се спестяват пари), пристрояват нова стая, в която младото семейство да заживее вече с известна възможност за усамотение. Построяването на цял етаж е инвестиция в бъдещето, когато и другите синове или братя се оженят. Понякога може да се започне и нова, по-голяма къща на мястото на старата, както това правят българите – но затова е необходимо да си спестил сериозни средства. Скоро видяхме такава една къща, която бяха успели да направят на ниво бетонна плоча на втория етаж – на място където помнехме малко къшурче с дворче в една от тесните улички на махалата. Комшията ни заговори като ни видя да я оглеждаме заинтересовано: *„Голяма къща, сега я почнаха, всичко е законно!“ Съседите живеят в чужбина, младо момче със семейството си. Сега се върнали с много пари и почнали да строят. „Всичко е законно! Цял метър основи има къщата,“ това било най-скъпото – да наляят бетона за основите. На този етаж четири стаи, и на горния сигурно четири стаи – и айде готов си!* – описа ни той с известно възхищение пред успеха на комшията си, и пространството, с което ще разполага и ще си реши всичките потенциални нужди в бъдеще. Той самият, Данчо (ср. възраст, лавка пред къщи), е бил професионален строител, преди да бъде пенсиониран по болест и държеше да ни изтъкне колко добре бил изграден бетона в основите и колко голям харч е демонстрирало момчето. Въпреки впечатлението, което е произвело, явно за да се стигне до обитаем дом, ще трябва да спестяват още една година в Германия: бяха си заминали вече и бяха я оставили така на гола тухла и подпори за следващото лято.

От разговора по-горе с Албена ни направи впечатление, че младите жени не разполагат със собствени средства, дори с дохода, който сами носят вкъщи. Те са на разпореждането дори не на мъжа им, а на свекървата. Тя решава дали да им остави нещо или не, и те не протестират. Понякога именно свекървата дава сериозна финансова подкрепа на семейството – освен тежките задължения по празнуване на сватбата, новородено и т.н. в много от случаите тя издържа младото семейство и/или децата. Когато Албена започна да ни разказва за семейството си, тя започна да говори за това *по колко памперси купува, как непрекъснато снахите искат от нея да купи това, да купи онова. Тя е като един „банкомат“ за тях (тя ползва това сравнение). Споменава, че затова вече жените не раждат толкова много, защото е свързано с разходи, а няма детски вече както по-рано.* Чудя се дали няма и други причини за това: дали вече жените не искат да се занимават само с безспирното гледане на деца, дали вече семействата не мислят повече как ще ги отхранят и осигурят като пораснат, но тогава забравих да я питам.

Във всеки случай явно тенденцията при кризата е същата като при българите, които вместо 2 до 3 деца, започнаха да раждат по едно дете съвсем късно, над 30 г., рядко две. В Столипиново нормата вече е две деца до три. Дори чухме за майки, които правят аборт, защото вече смятат, че имат достатъчно деца. Всъщност изглежда абортите са доста разпространени, но могат и да предизвикат свада в семейството, заради желанието на някой да задържи детето. Възрастта на която раждат също се качва като съзнателно решение, въпреки ранните сватби: *„Предната снаха и тя малка дойде, ама се пазиха, чак на 4-тата година роди дете. Сега и на малкия син викам да не бързат.“* Баща ни казва, че за второ дете не мислели скоро – *„след 5-6 год, искам сега да го изуча, да му дам нещо“*. Спомням си и как веднъж Симеон (млад, занаятчия) го подиграваше неговият приятел и съученик, че на 30 г. вече станал дядо. Това беше на майтап, но показва, че както има хора, които създават семейство много рано, така и вече това се смята за нещо малко глупаво. Тая задявка също беше направена в контекста, че сега всички тия гърла (и зет и внуче!) създават на Симеон много дертове

да ги изхранва и затова е беден и винаги на ръба на оцеляването. Това семейство е пример, впрочем, че не винаги невъзможността отива в ново семейство. Струва ми се, че особено при занаятчиите и майсторите, зетъвете са ценен ресурс, защото стават чираци в работилницата и помагат в работата, без да се налага разход за надница – може би получават част от печалбата, но не винаги такава има.

Домакинските задължения – чистене, готвене, грижа за децата – са изцяло в ръцете на жените. Казват ни, че мъжете им „сами и едни яйца не могат да си изпържат”. Свекървата обаче, натоварена с разрешаването на семейните проблеми, управлението на парите и прочие, се освобождава от тия задължения, които се прехвърлят на снахите.

Интересно е, че същият модел се повтаря и в семейство, в което няма мъже и всички жени без най-малката работят. Майката (ср. възраст, постоянна работа) поема отговорност и се разпорежда над останалите. Двете по-големи дъщери (млади, постоянна работа), въпреки че също като майката работят, са отговорни за чистенето и готвенето. Те например готвят храна, която по-малката, Петя (юноша, ученичка), после носи на майка си, в магазина, където работи. Големите дъщери са били омъжени, но по различни причини са загубили мъжете си и са се върнали обратно в майчиния дом. Петя има сериозни задължения по отглеждането на малкото дете на сестра ѝ, като често тези задължения са ѝ разпределени от майка ѝ. Помня, че веднъж, когато беше забравила да вземе детето от градина, майка ѝ, а не сестра ѝ (майката на детето) я беше скастрила по телефона. За отглеждането на самата Петя също повече са се грижели сестрите ѝ, отколкото майката.

По-възрастната жена е натоварена с отговорността за всички останали, и това се очаква от роднини, сватове, комшии – от общественото мнение в квартала. От семейството пък се очаква да я слушат във всичко. Гюргена (ср. възраст, пенсионер) казва за „децата си” (красноречиво е това събирателно за синове, дъщери, снахи и внуци) *„Без мен са за никъде“*. Въпреки болестта си, сега при събарянето на къщата не смее да влезе в болница, за да не ги остави сами и *„за да не говорят после хората, че тя е виновна за всичко. Че ги е оставила така“*. Дори и в такъв драматичен момент мнението на другите от общността е критично важно. Гюргена не работи, мъжът ѝ е този, който работи и изкарва пари в семейството, обаче е видно, че тя е позиционирана много високо в семейната йерархия и решава наравно с мъжа си, уважавана е от всички и тя взема решения за живота на семейството, също така и разполага със средства, които дава на децата, когато я молят за нещо. Но младите слушат не само защото разчитат свекървата да им помогне, когато е трудно, не само от възпитаното уважение към семейството и по-старите – с които не трябва никога да се караш – но и заради мнението на всички останали значими хора около тях, съвсем осезаемото обществено мнение.

Мъжът, жената и икономиката

Тук почти всички смятат, че мястото на жената е в дома. Тя се грижи за всичко свързано с жилището, децата, отношенията със съседите. И много-много няма право да излиза надалеч от дома и роднините, да ходи сама някъде. От друга страна мъжът цял ден е навън – той отива на работа, или пък обикаля и търси работа, или обикаля по приятели.

Мъжът би трябвало да изкарва хляба за семейството. Но поради безработицата и беднотията за много хора в квартала, тая роля малко се е променила. Когато питах жената на Петър (млад, занаятчия) дали се притеснява за деня, в който мъжът ѝ не е имал поръчки и няма пари за ядене, той отговаря вместо нея: *„Жена ми не съм я оставил така да мисли. Аз ако спя в къщи и няма – ако мързелувам, това е друго.“* И натъртва: *„Аз като се мъча да намеря пари – това не е „няма““. Докато съм вън, аз*

се мъча да намеря някой лев. И задължително ще намеря! Няма шанс да оставя гладно това дете!” – посочвайки 3-4 годишното момченце. Петър като повечето занаятчий, които работят за хората вътре в квартала, предлага услугите си на много ниски цени, а и клиентите не са много. Той е често на ръба на оцеляването, и трябва да подхваща всякакви други идеи, за да припечели нещо. Затова думата „да намери” някой лев е съвсем на място. Той ми е разказвал, че тук в махалата е много важно постоянно да се виждаш с много хора, да обменяте приказка, защото така можеш да научиш за някоя работа, или за някоя нужда, за която можеш да си предложиш услугите, или пък да ти дойде нова предприемаческа идея. Така че, за много мъже тук в това трудно положение на несигурност, да работиш и да обикаляш по приятели – все е начин да изкараш прехраната за деня. Богат или беден, мъжът може да е мързелив, само ако си стои въкъщи – тогава значи жена му го гледа, което би било голям срам.

Затова мъжът е винаги навън. Но това значи, че за разлика от жената – върху него няма контрол. Често жените, които сме питали, не знаят къде е мъжът им и изглежда за тях това не е проблем: „Не знам къде е, някъде из махалата.” „Ами разкарва се, какво да прави. И той е без работа.” Присъствайки на събиранията на жените за моабет, досега не сме чули някога да обсъждат дейности на мъжете им. Поне не и пред нас. Така че мъжете се радват на една особена свобода, като ги сравним с положението на жената – тя и с работа и без работа, трябва да е под окото на близките. Те – и по работа и за забавление, могат да правят, каквото си искат.

Докато е наблизко до дома и роднините, жената всъщност може да поеме доста големи отговорности. Често откриваме, че тя се разпорежда с общите средства на семейството. Всичко, което е изкарал, мъжът предава на нея. Оттам нататък тя решава как ще се харчи. Реджеп (ср. възраст, занаятчий) ми разказа, че когато получава първата голяма поръчка в живота си от един от богатите на махалата – платил му над 500 лева, първият му страх бил, че след малко ще се върне жена му и ще трябва да ги даде тия 500 лева и край – ще отидат за мебели на апартамента или нещо такова. А той от години мечтаел да си купи едн-каква си машина за работилницата – затова веднага викнал едно от такситата на махалата и побързал към Практикер.

Ето този откъс от нашите интервюта, в случая с Иismet (възрастен, търговец с магазин) показва, че уменията на жената да пази дома и имота могат да бъдат много важни за мъжа:

То, да не мислиш, че са много пари – аз ти говоря за десетина-петнайсет хиляди лв. примерно. Доста злато имахме. Към 2 кг злато имахме, обаче всичко отиде! [след като жена му починала]

-Това от търговията сте го натрупали?

Да бе. [Но] всичко отиде. По малко, по малко – ти какво мислиш? Не да ги взема наведнъж! Моята булка едничко взимаше, едничко – спестяваше. Спестява, ей такива работи. Нали ги знаеш жените! Жената държи къщата, братче! Аз сега какво правя – нищо!

Аз нищо не мога да правя сега. Всичко отиде, всичко разпиляхме, разбираш ли? Тя – на нея като ѝ дам 20 лева, сякаш аз от нея вече парите не мога да ги взема! „Дай ми 5 лева за бензин?”, за туй-онуй. „Не! Нямам.” – Сериозно! Ей такава беше тя. Обаче сега накрая, какво стана с мене: отиде си и полека-полека – всичко разпилях... За погребението... Направихме ѝ гроба... [...] Та парите така отиват, харчим.

[...] Да бе, печелихме. Печелих – ама тя ги държеше парите. Ей, оде де дъщерята вика, татко, дай да отидем да вземем два телефона. Какво ще ги правиш тези телефони? Абе, евтини са, вика, по 200 лв., има намаление. . . (смее се) Ходихме до Технополиса. Викам „А, аз нямам тези пари!” [Ама...]

Струва ми се, че управлението на семейното ежедневие изисква адски много умения, които на работещия навън мъж не са му нужни. Затова жената често е по-подготвена и ако правят общ бизнес, тя става „мениджъра“, мъжът по-скоро изпълнява задачите? Неговите задачи, разбира се, ще са свързани с дейности навън. Той няма да стои и да продава в пристройката към къщата, той ще ходи да снабдява с продукти или каквото там.

Има жени, които са поели самостоятелен бизнес или някаква работа. Има други, където мъжът твърдо заявява *„Жена ми не може да работи, аз ще се грижа за всичко.“* Това се отнася не само до тия, които зарабатват добре – например говорих с едно младо семейство, където мъжът е минал през какво ли не, но в момента е намерил работа да носи стока на зеленчуковата борса в Коматеве за 25 лв. на ден. Жена му се оплака, че си стои вкъщи и ѝ е скучно, на което той примирително обясни: *„Ами при нас е така, трябва да стои вкъщи и да гледа децата.“* – сякаш отхвърляйки своята отговорност. Друг един, който намира работи по строежи, каза: „Никога! Дори да няма какво да ядем, тя няма да работи!“ Чудя се, дали в това няма и малко показност пред общността – като това да се обзаведеш с нови мебели: ето изкарваш достатъчно та своята жена да не трябва да работи, да бъде принцеса, и да отглежда децата ти по-добре? Някои жени ни казваха, че живеят така, не защото мъжете им забраняват, те сами смятат че е най-добре да стоят в махалата и да се грижат за дома и децата.

При трети семейства жената има право да развива някаква икономическа дейност, но тя трябва да е в известен смисъл домашна и на „безопасно“ място, примерно да продава на сергия пред дома. Започването на формална работа при работодател някъде другаде не се позволява. Изглежда първата мисъл на мъжете е, че това ще ѝ даде възможност да изневерява. Най-малкото ще бъде изложена на някакъв вид интерес и общуване от други мъже. По някаква причина работата като чистачка за общината се смята за приемлива, но особено опасен е частният работодател, вероятно с авторитета, който ще има на работничката си. Веднъж заговорихме в центъра на Пловдив две чистачки на улицата и те се оказаха от Столипиново. Младото момиче разказа, че от турския ресторант наблизо, като я видели на улицата, ей така ѝ предложили да я вземат на работа и да ѝ дават двойно повече пари. Личеше си, че имаше голямо желание, но се притесняваше от реакцията на мъжа ѝ на това предложение, бил много ревнив.

Навън от махалата общуването с мъже е много опасно. На своята улица то е под погледа на общественото мнение, роднини, съседи. Там познаваме жени, които самостоятелно въртят цели заведения, посещавани и от жени и мъже. Галя (млада, самоделна лавка), една от тези жени, ни каза, че тя по професия е шивачка, но мъжът ѝ не ѝ дава да ходи да работи. Питам я: *„Ами добре, тук как те пуска пред блока? Сега го няма, ти сама въртиш тука павилиончето?“* „Еми тука са му всичките негови: братя, лели, сестри. Всичките гледат.“

Даже Петър, който като мъж би трябвало да е по-малко въвлечен в комшийския живот, веднъж ми каза, сравнявайки с отчуждеността на българските квартали: *„Ти във вашия блок познаваш ли всичките хора? Познаваш, ама сигурно само си казвате здравей-здрасти? А в тия блокове всички постоянно сме заедно! Ако ти трябва пипер, нещо, услуга – веднага! Всеки може да ти каже какво има в спалнята на другия, какво има в хладилника на другия!“* Тази задружност и помага, и пречи. Изглежда тук човек винаги е напрек какво впечатление прави, и това особено се налага на жените. Друга наша приятелка, която развива сама цял търговски бизнес, ни каза че не може да си сложи хубава рокля, която има с по-голямо деколте, защото съседите ѝ отсреща „са прости“ и веднага ще започнат да говорят по неин адрес.

Има много жени, които сами управляват живота си, останали са без мъж по една или друга причина. Поемат инициатива да си намерят работа извън махалата, или да

развият бизнес, а понякога и двете едновременно. Дори да си построят къща. Ето историята на една от тях, около 60-годишна:

Мъжът ѝ я оставил преди 20 г., заедно със децата. Преди живеела в центъра на махалата, в хубава къща. Дошла тук и сами построили къщата със синовете. Било голо място. Идваха от полицията, глоба писаха, ама какво да правиш, някъде трябва да се живее. Единият син починал от болест или удар на мозъка, като бил на 27. Другият е от 8 години във Франция.

Неговото дете тя го отгледала [още докато е живял и той тук], щото жена му избягала, оставила го 9-месечно бебе. Тя до 10 години го е отгледала, като се появила онази и си поискала детето. Ходила в полицията, обаче ѝ казали – навремето не сте го регистрирали на ваше име, няма как. Искала да ходи да си го взима, но чиновниците ѝ казали „Виж, ти толкова години си го гледала, боли те – ама недей. Ще дойде тя, ще стане патардия, и ще дойдат да го вземат в Дом накрая. А тя поне му е майка, няма да го утрепе. По-добре е там.” И така, примирили се.

Днес: 40 лева дава за лекарства, с помпа е на сърцето, по принцип въобще не трябва да става. Няма пенсия. Навремето работела в „Петър Ченгелов” [обувния завод – в квартала срещаме доста хора, които са работели там, всичките губят работата си в началото на Прехода]. Но 90-а остава без работа – и няма работа и досега. То има работа – поправя се – ама все е така като тази - махва с ръка към скарйчката от която току-що си купихме кюфтета от нея – няма работа от държавата [тоест законна работа със заплата и осигуровки]. И досега чисти два входа в кв. Смирненски. По 35лв. на вход. За да вземе пенсия трябвало да плати 1500лв. осигуровки. Няма откъде да ги извади тия пари, от тая скара ли?

Вероятно синът изпраща пари от Франция, но тя, за да се справи с всичко, освен че ходи да поработва извън махалата и пече мръвки на скара за съседите си (няколко дни не продавала защото била без пари да вземе въглища – обяснимо щом две кюфтета плюс четвъртина от хляб Добруджа ми излязоха 1 лв.), беше инвестирала и в „игра” за децата, и още в един трамплин за по-малките деца, които идваха да скачат срещу някакви стотинки. На този фон у нас остана изречението, „аз съм с помпа на сърцето, въобще не трябва да ставам”.

Виждаме в краткия разказ на една човешка съдба с колко трудности трябва да се справят немалко от хората в Столипиново. Тази история не е особено изключение, въпреки че всяка една съдба е уникална. Такива сме слушали вече десетки – особено при самоделните къщи в крайните части на квартала, където всеки е попаднал поради някаква лична драма. Поне виждаме, че системата за здравеопазване все още работи и за онези без пари и ресурси.

Мисля си, че такива самостоятелно справящи се с живота жени, ще са винаги поне на средна възраст (най-младата която сме срещали е около 45). Сигурно за по-младите все ще се намери някой по-възрастен роднина, който да поеме опеката над тях (както например в семейството на Петя, по-горе). А и при женените, предразсъдъците на мъжа към това да оставя жена си самостоятелно да излиза от махалата, да работи и прочие се отнася като че ли само до по-младото поколение. Чудя се дали това е защото, вече няма да са така търсени, или защото по-старото поколение по времето на социализма всички са работели някъде навън от махалата, във фабриките и учрежденията, и за тях това жената да е независима е по-нормално?

Също така виждаме завръщането на мюсюлманското облекло (връзване на косата) предимно при по-млади жени и семейства, старите изглежда не обръщат внимание на това. Между другото самите жени не ходят на месджидите тук в махалата. За тях е най-важен Байрамът, когато ходят на центъра, на Джумаята. Но сякаш за тях този празник е повод да се разхождат заедно жените и да седнат на кафе/ресторант в града без мъжете

си. От всички, с които си говорих по темата, нито една не каза че спазва постите през Рамазана – като че ли това е нещо оставено за мъжете, те са главата на семейството и закрилници на религиозното целомъдрие.

Прави ми впечатление, че жените пък поемат повече ходенето до съвета, социалните, училището. Мъжът като че ли повече се страхува от общуването с институции, от излизането в непривични места, където не може да действа със авторитет. Жените се чувстват по естествено в тази роля и по-често те са тези, които обикалят да оправят документи. Някои от тях могат да бъдат и неочаквано уверени в себе си! Галя ни разказа за учителка, която биела дъщеря ѝ и много деца също се оплакали. Тя отишла да говори с директорката, но не била убедена че директорката въобще я интересува това нещо. Затова намерила учителката и сама ѝ казала „ако още веднъж така правиш, аз ще дойда и ще те набия!”

Запознанството, любовта, бракът

Разбиранията за любовта като че ли са по-различни, отколкото при нас българите. Докато ние все повече преследваме индивидуалното щастие, позволяваме си да харесваме, нехаресваме, подбираме дълго време тоя или оня приятел, дали пък няма много да се караме и т.н., личната ни кариера, образование или работа са ни по-важни – в Столипиново най-важната ценност е да бъдеш семеен! Това е статусът, който казва че си постигнал нещо в живота – че отглеждаш семейство. Съответно сватбите са най-важните празнични ритуали, където се излива цялата показност за пред общността.

При българите, като се запознаваме с някого, обикновено първия въпрос от който искаме да узнаем най-много за другия е „Какво работиш?” или „Какво учиш?”, при младежите – „Къде си учил?”. В Столипиново винаги първият въпрос към нас е бил „Женен/а ли си?” Най-важната цел в живота е да направиш семейство, а другото е следствие от това: работиш не с цел никакви постижения или кариера, а за да осигуриш хляба за семейството си, което непрекъснато изисква нови и нови ресурси. Ако младите българи търсят „партньора, който ще ме направи щастлив”, тоест ще увеличи индивидуалното им щастие (макар често това да е илюзия, разбира се), струва ми се, че в махалата личните чувства са на второ място след уважението и задължението към новото положение сред обществото. Всъщност тук не съм чул някой да говори и мисли през „щастлив” или „нещастен” по какъвто и да е повод – хората не пристъпват с такива идеалистични очаквания към живота. Тук не казват за някоя млада двойка, „дано да са щастливи заедно” или „да се обичат” – казват „да се разбират”. Тоест, да не се мъчат един друг оттук нататък, и да не се разпадне семейството.

Не зная дали причина за този реализъм е факта, че всеки тук още от малък наблюдава отблизо огромно множество от съдби с техните трудности, радости и предателства, докато българите като живеят по-изолирано имат повече място за фантазиране. Струва ми се, че разбиранията в Столипиново много приличат на ония, разпространени в цялото българско общество допреди 60-70 г. – може би преди западния идеал за любовта да покълне с масовизирането на литературата. Днес пък той навлиза в Столипиново през филмите и интернет. Интересът е към турските и индийските сериали, които показват точно семейства в подобен конфликт на традиционните ценности с новото индивидуалистично влияние.

Много от по-възрастните са ми разказвали за техните бракове, че са били уредени от родителите. Това вече не е толкова често. После пък изглежда започва голяма мания младежите сами да избягат от родителите, които не са искали „да ги дават” толкова млади – особено момичетата. Явно желанието „да се ожениш”, т.е. да пораснеш и да си вече уважаван, е толкова голямо, че много младежи на 13-15 г. сами търсят това. Днес ни разказват: „Абе, тогава глупави бяхме, ама всички правеха така. Всеки искаше

така, да не остане назад.” На мен ми изглежда точно като тинейджърска мода, примесена с бунт срещу родителите. При българските ученици подобни вълнения предизвиква първият секс, желанието да си загубиш девствеността и пр., но това носи доста по-малко последствия за целия живот, докато в Столипиново поради строгите порядки за девствеността, е достатъчно момичето да прекара една нощ при момчето (независимо какво са правила), за да се смята, че са се взели. Все пак има отделни „по-прогресивни” семейства, които искат и след такъв случай да си върнат дъщерята (но тя не винаги е съгласна).

Повечето родители казват, „*Сега много съжалявам, че се ожених толкова рано, а не си поживях. Бих искал децата ми да се оженят по-късно, да се образуват*” и т.н. Но отново се оказва, че децата са се оженили твърде рано, и за това няма смислено обяснение. Трябва да имаме предвид, че ситуацията на разговор с нас – българи, за които ранната женитба не носи нищо добро, които не са подчинени на нормите и ценностите на общността като нашия събеседник, при това нашите порядки по дефиниция са превъзхождащи – поставя тези неща като ирационални, и само така могат да се обяснят. Човек няма как сам да анализира другите видове емоционален натиск действали върху него, затова ще опише постъпката си безпомощно като глупост, едва ли не момент на необяснима безпаметност. Ето един такъв откъс от интервю със Зеки (ср. възраст, занаятчия):

- *А твоите до кой клас успяха да стигнат?*

Моите, едната дъщеря до 7-ми, едната до 6-ти – и толкоз! Плюс това тука, как да ти обясня, много малки се женят. Едната се ожени на 18, едната се ожени на 14-15. [...] Трябва един закон да има! Под 18 не можеш да се жениш! [Разбира се, такъв закон има, но тук се има предвид неприлагането на този закон в общността, и разминаването с традиционните норми. Бракът в Столипиново, така или иначе няма отношение към институции на държавата, основава се на утвърждаването от общността.]

- *Добре де, а твойта жена защо е била на 13? [а той на 17]*

Аджамлък бе, това ти казвам! Ако има тоя закон...

- *Ама ти ли си я избрал? И какво ти хареса в едно 13-годишно момиченце?*

Аз си я избрах! Аде де? Кажй ми на мене, какво ми хареса? Тя каква жена ще стане 13-годишно момиченце? Аз като сложих на нея [хуя – показва с жест], тя почна да реве! [Разбираш ли –] малко дете!

- *Ама **ти** защо си я избрал толкоз малка?*

Ами де да знам бе? Де да знам! Аз да ти кажа откровено – ходихме малко и „Аай, ще се оженим!” Аай, ще се оженим - оженихме се! 30 години стават. Ама вземах я на 13 години. Аджамлък. Не знам как да ти отговоря. Аджамлък – да имам нещо там. [да има и той жена]

- *Ами то по онуй време, [като казваш за закон, това] съвсем не е било разрешено!*

*Не е било, ама, щото нейната майка като дойде да я вземе нея [на другия ден] – **не докара полиция!** Ако беше докарала полиция, може би щяха да я вземат тогава. Ама не докара полиция. Дойде – „Ааа, няма да ходя. Аз искам **мъж!**” Еми – вземи си. Идват майката, бащата, роднините там, и казват „Какво си се женила, що така ма!?” И тя казва „Аз искам мъж”. [Тоест статусът на омъжена.]*

Тук си представям делегацията от роднини на момичето, която идва в дома на семейството на момчето, и вероятно е готова и с бой да си върне блудната дъщеря. Неговите родители обаче явно са нямали против, той да се задоми вече, щом поначало са я приели в дома си. Понякога това е начин да се сдобиеш със снаха, която не е от твоя сой.

Тия забягвания явно стават достатъчно често и това обяснява защо някои родители и до днес спират момичетата си от училище около тая възраст и ги държат винаги около себе си, за да „не ги подлъже някой“.

Все пак, засега оставам с впечатлението, че тази „младежка мода“ е поотмряла вече, може би преди десетина-петнайсет години. Ако при поколението на родителите им „влюбването“ задължително трябва да бъде потвърдено с женитба (не е ли това любовта в традиционните приказки, които и на нас ни четат?), то днешните младежи виждат света по по-различен начин и със сигурност не искат да се женят рано. В някои среди – особено тези, при които остават в училище до по-горен клас (7-ми, 8-ми и нататък) е разпространено да си имат „приятелка / приятел“, „гаджета“ и пр. Познаваме и няколко момчета, които са вече на над 18-20 г. и казват че не искат да се женят скоро (понякога за ужас на родителите си). Предпочитат да си поживеят, да отидат в чужбина да работят и пр. При момичетата контролът е по-силен, и много зависи от семействата. Някои може да спрат дъщерята от училище около 5-ти клас по гореописаните причини. Други имат повече доверие да дъщерите си и оставят момичето само да преценява с кого да общува и как да се пази. Младежите така или иначе общуват интензивно по фейсбук отвъд контрола на родителите си. Може би това помага да поизоставят романтичните представи за първата любов до веки веков.

Но при старото поколение също има разнообразие. Чувал съм истории, където нещата са доста по-обмислени, и са се взимали във възрастта, която се предписва от общността днес, или дори по-късно. Познаваме хора, които казват: ние ходихме 2-3 години и след това се оженихме. Трети пък съзнателно си поставят въпроса, време ми е да се задомя, трябва да си намеря жена / мъж. При всички тези случаи изискванията към другия винаги са много простички – да не е груб, пияница, да е работен. Затова и решението може да се вземе доста бързо, след една-две срещи! Млад мъж ок. 30 г., с когото се запознахме на улицата, ме изненада като каза че е от Карлово, но е женен за момиче оттука и сега са дошли на гости. Питам го, как са се запознали, чак от Карлово: Негов приятел бил женен за нейна братовчедка и казал „*Има там [такова момиче], иди да видиш.*“ Дошъл, отишли да пият кафе, харесали се и се разбрали. Толкоз. Друга история: мъжът на Севда (възрастна, амбулантен търговец) бил също от друго градче, но живеел тук при роднина. „*Казаха ми за него, викат добре работи. И аз съм работна, и така решихме!*“ Но след години нещо се развалили нещата, започнал да пие, да не помага за домакинството и пр.

Извън този текст останаха още много теми отнасящи се до семейните отношения: за изневяратата, ефекта от голямата емиграция в чужбина, жените които са изгонили мъжете си, процеса на консолидиране на ценностите вътре в семейството, избора на снахи и икономиката на сродяванията и т.н. Тях можете да откриете сами в диалозите ни с хората от Столипиново.

Част II:
Диалози от Столипиново

Уводни думи

Тук ще намерите думите на Столипиново. Записаните ни разговори с десетки събеседници, по всякакви въпроси от техния живот. Някои от разговорите се приближават до практиката на антропологичната беседа, където трябва да оставиш пространство на събеседника да разкаже онова, което смята за важно, със свои думи неподадени от теб; и с огромно внимание да слушаш, за да навлезеш в неговите логики за последващите си въпроси. Други са любопитна нейна противоположност: почти битки, които обаче са много диалогични и четивни.

Разговорите са предадени не съвсем цялостно. Раздробили сме ги според десетина теми (работа и бизнес, за образованието, идентичността на жителите и пр.), за да организираме картината на Столипиново донякъде според интересите, с които външният човек би разтворил тази книга. При това обаче трябваше да балансираме две противоречащи си съображения: от една страна искахме да изявим различните теми, които се появяват отново и отново в беседите ни и да направим тези места лесно откриваеми за читателя с по-изследователски намерения; а от друга – да запазим цялостта на разказващия човек. Всяка история прави портрет на автора си, и въпреки че един разговор може да премине през много различни теми, те винаги конструират гледната точка на същия човек. Точно тогава можем да видим едновременно единството и противоречивостта на личността. Да открием, че същият човек си спомня с огромна носталгия по времената на социализма, и днес е ревностен мюсюлманин, посещава джамията редовно. Или че друг има силно развито чувство за морал и дълг към ближния, но свободно нарушава официалните закони. Затова сме запазили пасажите сравнително дълги, и в тях ще се разлистват теми, съвсем различни от обявената в заглавието. За съжаление, това означава, че ако искате да се запознаете с всичко казано от събеседниците ни по отношение на миналото например, в темата „Минало“ ще попаднете на само една част. Надяваме се, все пак това по-скоро да ви мотивира да изчетете целият плод на нашия труд.

Всички имена на жителите на Столипиново са заменени. Спазвали сме обаче правилото да запазваме характеристиките на името (турско, българско, умалено и пр.), за да остане в действие тънкият усет, който имаме за прочитане на социалните характеристики на другия от името (както и контра-мерките, които той прилага, представяйки ни се с определено име).

Променени са понякога и част от биографичните характеристики на събеседниците ни. Целта е да осигурим анонимността им, като сме се ръководили според желанието заявено по-силно или по-слабо да останат неразпознати. По тази причина ни се е налагало да премахваме, понякога с огромно съжаление, някои от най-интересните случки и мнения, които обаче ги поставят в деликатна позиция – не непременно пред българския читател (а той веднага би си помислил – пред закона! – но тези случаи са редки), а пред техни съседи, роднини, членове на общността. В други случаи сме преценявали, че точно тия мнения и истории са по-любопитни и показателни, и сме изоставяли вместо това останалата част от разказа и биографията им, за да не даваме ориентири, по които да бъдат разпознати в самото Столипиново.

Трябва да имаме предвид, че в следващите страници надзъртаме в частния и интимния живот на другия, който безкористно и с доверие ни е предоставил този достъп, без да знае със сигурност какви може да бъдат последствията от това. А и ние не знаем, след като този текст се изплъзне изпод ръцете ни. Така че молим читателя да прояви уважение: към живите хора, които стоят от другата страна, макар и с други имена; към напълно обикновените хора (и в същото време толкова необикновени!),

които му подаряват най-интимното, своя живот, без да могат да искат нещо в замяна – освен уважение и разбиране.

Накрая няколко думи по използваните означения. Нашите реплики са винаги обозначени с начално тире, а тези на местния събеседник, без тире. Не сме отличавали различните членове на нашия екип, а когато разговаряме с няколко събеседници, е обозначена всяка смяна на говорещия.

При редакторски намеси и добавяне на обяснения в неговата реч, сме ползвали двойки скоби (()), като в курсив поставяме наши собствени думи. Ако просто сме допълнили дума, която събеседникът е имал предвид, но по правилата на разговорната реч е пропуснал, сме я оставили в печатен шрифт. При по-обемни наши размишления, както и уводните описания – ги отделяме в абзац в курсив. (...) и (...) обозначават пропуснати места, а ((?)) – дума, която не можем да разпознаем в запис (повечето от разговорите са провеждани навън, в шумна обстановка). ((-)) е име или място, което сме цензурирали. Многоточие и .. обозначават по-дълги и по-кратки паузи в речта, а долепено зад думата тире – внезапно прекъсване.

Трябва да имаме предвид, че разговорната реч има съвсем различен ритъм и обичаи от писаната, и прехвърлянето от едната в другата е винаги проблематично (за проблема на четенето в говорна ситуация, вж. „Столове в Столипиново“). Препинателните знаци, въобще къде стоят изреченията – в повечето случаи това е наше авторско решение, а не част от изказването на събеседника. Освен това като цяло сме изличили диалектните особености, типичния пловдивски изговор (на „и“, „ъ“ и „у“, „не може“ вместо „нимой“ и т.н.), и много от грешките, които някои от събеседниците ни правят, тъй като на практика те говорят с нас на чужд език. Оставяли сме тук-таме по някоя за цвят. Смятаме че тези разлики от литературната реч са много ценни, но в печатен текст (който автоматично предполага официална ситуация) изглеждат обидно и доста по-фрапиращо отколкото в прякото общуване. На края на частта сме поместили речник с няколко диалектни/жаргонни думи, които ни се струва, че са възникнали в Столипиново, или може би сред Малцинството в региона, както и с използваните в разговорите локални географски наименования, както и по-стари или специализирани думи.

Теми

I. ЖИВОТ, РАБОТА, ПЕРИПЕТИИ	60
II. ОБРАЗОВАНИЕТО, ДЕЦАТА.....	122
III. СЕМЕЙНИТЕ ОТНОШЕНИЯ	131
IV. ОБЩОТО ЖИВЕЕНЕ.....	138
V. СОЦИАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ	152
VI. ИДЕНТИЧНОСТИ	164
VII. ПРОСТРАНСТВА	169
VIII. НАШИТЕ И ВАШИТЕ.....	174
IX. ПОЛИТИКА И СВЕТЪТ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА МАХАЛАТА.....	180
X. МИНАЛОТО: СОЦИАЛИЗМА И ПРЕХОДА	186
XI. ВЯРА И РЕЛИГИЯ	193
XII. РИТУАЛИ.....	194
РЕЧНИК	199

I. ЖИВОТ, РАБОТА, ПЕРИПЕТИИ	60
1. Женска седянка	60
2. Спомени за цигарената фабрика	63
3. Успешният дребен търговец	65
4. Заплати, помощи и други	68
5. Опит за контрабанда	70
6. Типичното женско занятие: павилионче пред дома	71
7. На работа в чужбина	73
8. Задлъжнелият занаятчия	75
9. Увереният в себе си мъж и предприемач	77
10. Дядо на центъра на квартала	80
11. Работа през социализма	81
12. Семейството (братята и сестрите)	82
13. Успехът за човека в Столипиново	83
14. Трудностите не идват сами	85
15. Детайлите на един бизнес на ръба	93
16. Работник при българин	98
17. Стресът на частната работа	101
18. Самоукият младеж спокоен за бъдещето си	102
19. 39 години формовчик	106
20. Строител с магазин за битови стоки	107
21. На гурбет в Европа	112
22. Неволи със здравето	114
23. „Разграбването“	116
24. Семейството и бизнеса	117
25. Амбулантна търговка в квартала и по селата	119
 II. ОБРАЗОВАНИЕТО, ДЕЦАТА.....	 122
1. Дъщерята е спряна от училище	122
2. До четвърти клас	123
3. Моят син и с 50ст. пак отиваше на училище	123
4. Децата трябва да са смесени, „да сме задружни“	124
5. Деца, които познават целия град	130
 III. СЕМЕЙНИТЕ ОТНОШЕНИЯ	 131
1. Младо семейство	131
2. Бащата ще подпише и ще признае детето	132
3. От работа – и къщната работа	133
4. Възрастта за женене и: сексът е чудно нещо	135
5. Подозрения	137
 IV. ОБЩОТО ЖИВЕЕНЕ.....	 138
1. В махалата със самоделните къщурки	138
2. Какво е да се живее тук	142
3. Добри и лоши комшии	145
4. Чистачът на центъра на Столипиново	146
5. Съпругеската двойка е на работа заедно	148
6. Час прекаран на ъгъла на улицата	149
7. Собствеността на имотите и „незаконното“ строителство	150
 V. СОЦИАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ	 152
1. Богаташите, зли и добри	152

2. Достъп до капитал в Столипиново	154
3. Вересията.....	155
4. Липсата на ред според пенсионерите	156
5. Дядовците на центъра	159
6. Животът в чужбина учи на вкус.....	161
7. Солидарността, религията	162
VI. ИДЕНТИЧНОСТИ	164
1. Нямам нищо против етносите, ама...“	164
2. За ромите и мюсюлманите.....	167
3. България и Турция	168
VII. ПРОСТРАНСТВА	169
1. Къде може да се направи фестивал	169
2. Във и извън махалата.....	171
3. От Пазарджик	173
VIII. НАШИТЕ И ВАШИТЕ.....	174
1. Пловдив не е опасен	174
2. Пловдив е опасен.....	176
3. Дядото, който не прощава на никой.....	178
IX. ПОЛИТИКА И СВЕТЪТ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА МАХАЛАТА.....	180
1. Проблемите днес и светлото минало	180
2. За политиката.....	181
3. За сирийските бежанци	184
4. „Е как не могат 5-6 милиона души да ни оправят?“	185
X. МИНАЛОТО: СОЦИАЛИЗМА И ПРЕХОДА	186
1. Апартамент от предприятието.....	186
2. Преименуването 57-а г.	187
3. По пазарите и в миналото	188
4. Едно време: учителите стриктни, а работата – с песен	189
5. Проблеми със съседите няма	191
6. Пристигане в Столипиново	192
XI. ВЯРА И РЕЛИГИЯ	193
1. Всеки ден на Джумаята.....	193
2. Младите много вярват	194
XII. РИТУАЛИ.....	194
1. Сватби и балове	194
2. Абитуриентски бал при блоковете	195
3. Сватбите	198
РЕЧНИК	199
1. Термини и редки думи.....	199
2. Специфични думи и изрази от Столипиново	200
3. Географски справочник	200

Страниците 60 - 202 не са част от публичното
разпространение на този междинен набор от
материали по проучването.

Част III:
Концепция за артистичен гид

21 въпроса за Столипиново

**Никола Венков, Геника Байчева, Димитър Панчев,
Росица Кратункова, Беноа и Вероник Ребул-Салз**

Темите и особено тяхната подредба разбира се подлежат на промени – но това е планът ни за действие (по-долу).

Ще бъдат изписани много синтезирано, всяка по 2 до 3 страници, с изключение на уводните теми, които ще са по-дълги. Общо: ок. 100 стр. Всяка тема ще излага как стоят нещата – в тяхното социологическо многообразие и варианти в общността, но без възможност за обосновка защо е така. Надяваме се да сместим и илюстративни примери – кратки описания на конкретни случаи. Като цяло ще се ползва като енциклопедия – голям брой теми, като читателят отваря тази която го интересува в момента.

Introductory information

The Bulgarian society / Plovdiv

- 1) Short history - social, economic and of cultural forms, rather than political – starting from late Ott. time. The aim is to provide the context for the perspectives and the grudges of the Bulgarian majority today. Explaining that Bulgarians see themselves as impoverished, the national construction, the failure of the 90s etc.
- 2) It should all be written in a neutral descriptive way always through involved groups' 'viewpoints'.

The excluded minorities - relations and positions

- Similarly - history of how gypsies were positioned in the bigger frame during 20th cent. Mention there are also other minorities in Bg and in what ways this is mobilised by Bulgarians (jews, armenians <> turks, pomaks <> gypsy).
- Providing the bigger picture of gypsies/roma being constituted as one group from a variety of many and based on what perceptions.

Kv. Stolipinovo / Plovdiv

- Quick history of the local community (and how it makes the above themes concrete), neighbourhood and relation to Plovdiv. Various other intro info - position, transport etc.

Prejudices and tensions

- Description of Bulgarian view, plus stories of concrete experiences and qualifying of them.
 - Prejudices are on both sides. It's important to show it.

(Image of ghetto vs. heterogeneity ?)

- Main argument: that in Stolipinovo there is everything. But outsiders find only what they want to.

21 questions on Stolipinovo

They are based on the coding topics which emerged from our notes and interview transcripts.

1. „How to name us, the people in St.”?
2. How do people make a living in St.? (How does a person from St. get on?)
3. What it means to be a woman in St.?
4. -//- a man -//-?
(it will be not only family gender roles, but more generally the issues that face various strata)
5. -//- young -//-? (for youth and teenagers - children are not a topic of the study)
6. -//- old -//-?
7. What would the ideal Stolipinovo family be like?
8. How people deal with social difference? (relationships between poor-rich, джинс- system, the threat and solidarity with alcoholics and drug addicts, etc.)
9. How space functions? (public/private space, informal construction, where people hang out and socialise...)
10. How people deal with close quarters living? (the diversity of relationships, neighbours, municipal systems and problems)
11. What are the boundaries enclosing St.? (explaining about St. connection to the world, the modes of visiting Plovdiv, the boundary is mainly there, and for certain social subgroups. Not to miss people’s own reasoning about ‘the place of St.’)
12. Learning in St.
13. What is ‘success’ in St.?
14. What does culture mean here? Popular culture, interests, hobbies
15. How significant are celebrations?
16. Capitalism in St. (on the specificity of local business and survival - hybridity, ingenuity and short-term)
17. Reuse and recycle
18. The poor man’s ingenuity (maybe informal construction should move here, along with many practices showing locals as rational and inventive, plus some discussion about the relationship with imposed state rules and institutions - leading onto:
19. The people, the law, the institutions
20. The political world (how people see the world ordered and their place in it, how this makes transformation possible or not according to them, etc. This is not party and election politics)
21. What are the greatest issues for the people in St.?

12 questions on the artist

Типичната схема ще бъде – контекста как обикновено артистите виждат този тип общности (от нашия опит с колаборации в Ст., но и другаде), илюстративни примери на

дейности, техния кратък анализ, и извеждане на принципи и препоръки при дадения тип нужди.

1. Would you be accepted? Risks and positive signs
(explaining the different layers of openness, acceptance and intrusion - the welcoming and suspicion in parallel. That growing mistrust is really invisible for long time and is readily mistaken with inability, disorganisation, etc., on the locals part)
2. How time passes here? (What to expect in terms of time management, how to think about sustainability and long-term project)
3. Different sides' interests, do they meet? (very important for sustainability)
4. Whom does the intervention help more? (about relations of power)
5. Do we reach those who have the greatest need?
6. Some previous interventions and their local acceptance
7. The locals as an audience (always consider them as a present audience, as many audiences. Objectification. Sometimes even things we think as positive might turn out insulting)
8. They are not Different, ultimately (about othering and invisible positive stereotyping - 'people here are more natural', etc.)
9. Include as equals - friends and partners
10. ...
11. What can we do for St.?
12. A list for quick-checking one's project design, as a summary of above topics

Тест на гида

Никола Венков, Хана Осуалд-Роуз

Мета-бележки.....	211
Съдържание на гида чрез „Карта на бележките”	212
Подробен материал.....	215
Topic I. What it means to be a woman in Stolipinovo?	215
Topic II. What it means to be a man in Stolipinovo?	220
Topic III. What would the ideal Stolipinovo family be like?	221
Topic IV. Други	224
Гид – кратка основа	225
What it means to be a woman in Stolipinovo?	226
What would the ideal Stolipinovo family be like?	227
How significant are celebrations?	227

Мета-бележки

Обосновка на избрания дизайн на гида. Възползвам се максимално от електронния формат, за да се справя с първия значителен проблем: не е възможно да се синтезира на две страници на въпрос информация за голяма и разнородна група хора, която информация: а) да бъде любопитна, интересна и нетривиална, и б) да не е напълно погрешна, универсализираща и атакуема от колеги специалисти.

Гидът гони две противоположни цели – да съдържа разнородни съкровища от информация, които някой от партньорите може да търси по определени теми за своя конкретен проект и едновременно с това да не е плашещ на обем, да се преглежда бързо от заети хора.

Намереното решение на всички гореизброени предизвикателства е максимално разделяне на парчета и „подпарчета”. По този начин се експлицира в пълна мяра структурата на текста. Давам избор на читателя да чете „дълбоко” или „плитко”; да чете само някои части „дълбоко”, а с контекста им да се запознае набързо. Затова аналитичният текст по всяка тема е под формата на колекция от отделни и самостоятелни „бележки” (Notes). Те са направени така, че да могат да се четат в произволен ред. Всяка „бележка” има не повече от едно конкретно послание. Имаме нужда от обема на бележката (обикновено от един абзац до половин страничка), за да посочим наличната хетерогенност и взаимовръзки, да въведем контекста необходим на читателя.

Към много от тези notes прикрепям илюстрации от терена. Те са също оформени като отделни текстчета, наречени „Field pieces”. Конкретните живи парчета от терена ще поддържат любопитството на читателя, но най-важната им задача е да показват, че към обобщенията, които правим, той трябва да се отнася винаги със скептицизъм. Затова сме подбирали и такива, които противоречат на изгражданата картина.

В бележките са интегрирани конкретни препоръки и съображения за изпълнители на проекти в общността. Стремили сме се на всяка страница от текста да е ясно защо

аспектите, на които отделяме внимание са от значение за читателя-активист. Тия места, а понякога и цели notes, са отбелязани с „A point about action.“

Списъкът от „21 въпроса за Ст.“ остава актуален. Тук са наречени “Topics”. Настоящият тест на дизайна показва, че един въпрос ще се обхваща вероятно от 15-20 notes.

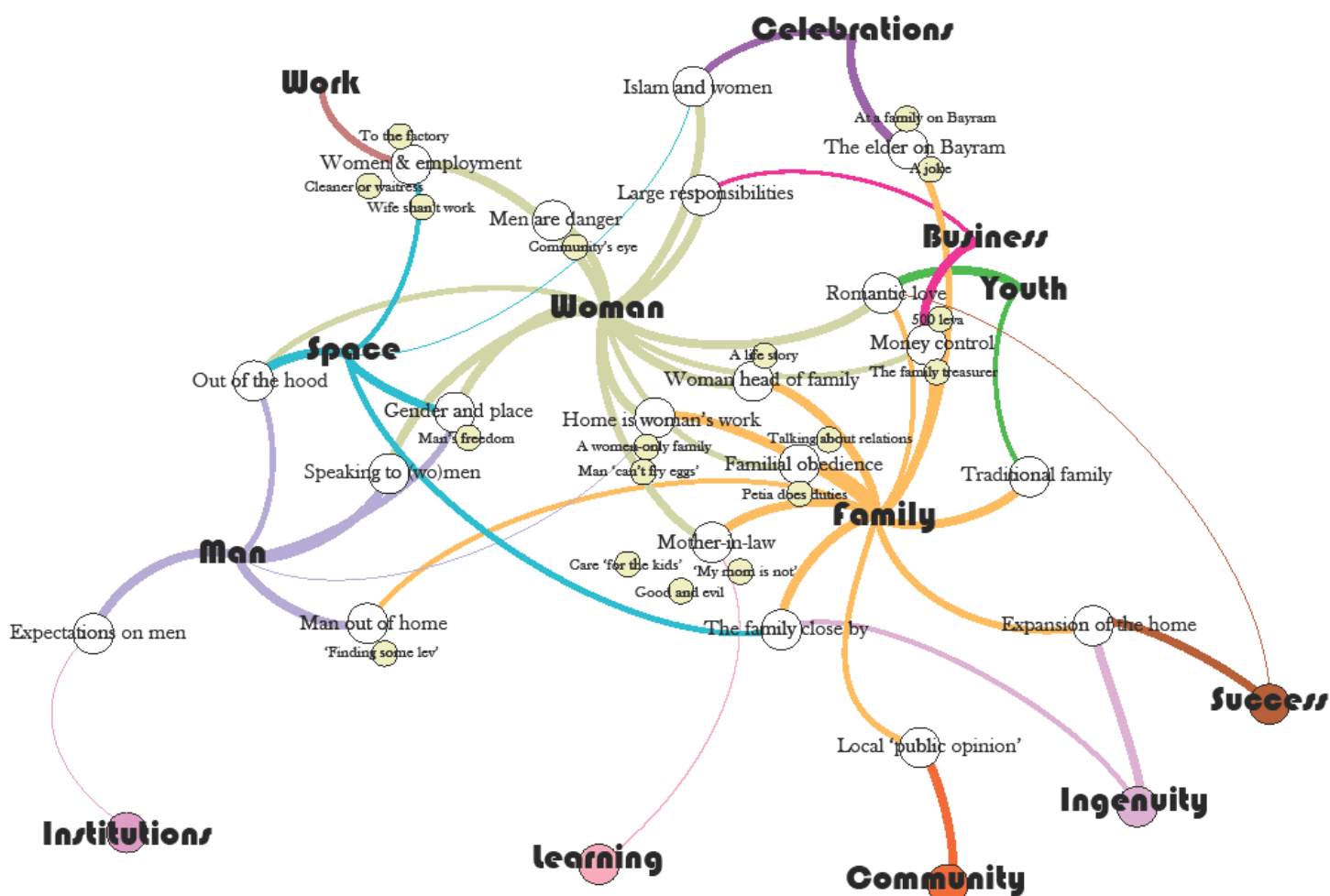
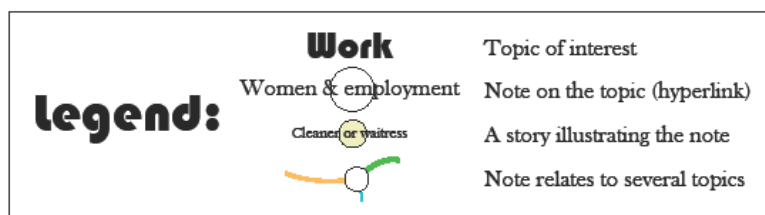
В резултат обемът страници по един въпрос нараства. Решението е да разделя гида на две нива. Да поставя ниво, което синтезира основните послания на бележките по даден въпрос в текст до 1-1,5 страници общо. То ще е видимото ниво за читателя и ще е еквивалентно на бюджетното ни предложение за гид от 100 стр. (в случая, даже по-кратък, може би ок. 50-60 стр. с въведенията). Благодарение на електронния формат, подробното ниво може да се скрие като обем, и самостоятелните бележки да се отварят само когато читателят се интересува. Четенето ще работи нелинейно - като изследване на фрагменти. Така както артистите ще изследват и реалния квартал. Обемът на подробното ниво в действителност ще нарасне до вероятно 400-500 страници.

По-долу предлагам първо теста на подробното ниво, а синтезираното е в края на документа. За теста разработих част от въпросите за жените и за семейството. Така може да се направи сравнение с предадените от нас междинни материали от по-ранен етап на развитие (вж. Част I). Семейните въпроси може би не са най-вълнуващите, но толкова по-обективно ще е да се оцени самият начин на представяне.

Трябва да отбележа значително повишената трудност за изготвяне на текст на английски език при съобразяване с липсата на българската контекстуална информация на очакваните читатели. Качеството, събраността и прецизността на текста, който предлагаме тук, можеха да бъдат постигнати единствено благодарение на интензивната съавторска работа с английскоговорящия редактор Хана Осуалд-Роуз, която се включи на този етап безвъзмездно. Много от очевидните за нас детайли са отбелязани тук в резултат на пространни дискусии с Хана.

Съдържание на гида чрез „Карта на бележките“

Със структурирането в самостоятелни бележки става възможно да се покажат взаимозависимостите между различните аспекти на живота в Ст. Почти всяка бележка е релевантна към два или три въпроса (теми) от 21-те. Например разделението на половите роли има отношение и към въпроса „Как функционира пространството в Ст.“ Това ми позволява да направя едно много визуално и привличащо съдържание за гида, под формата на „карта“ на темите. То е преглед на цялата организация на информацията, и надявам се, ще е изкушение за заиграване на потенциалния читател.

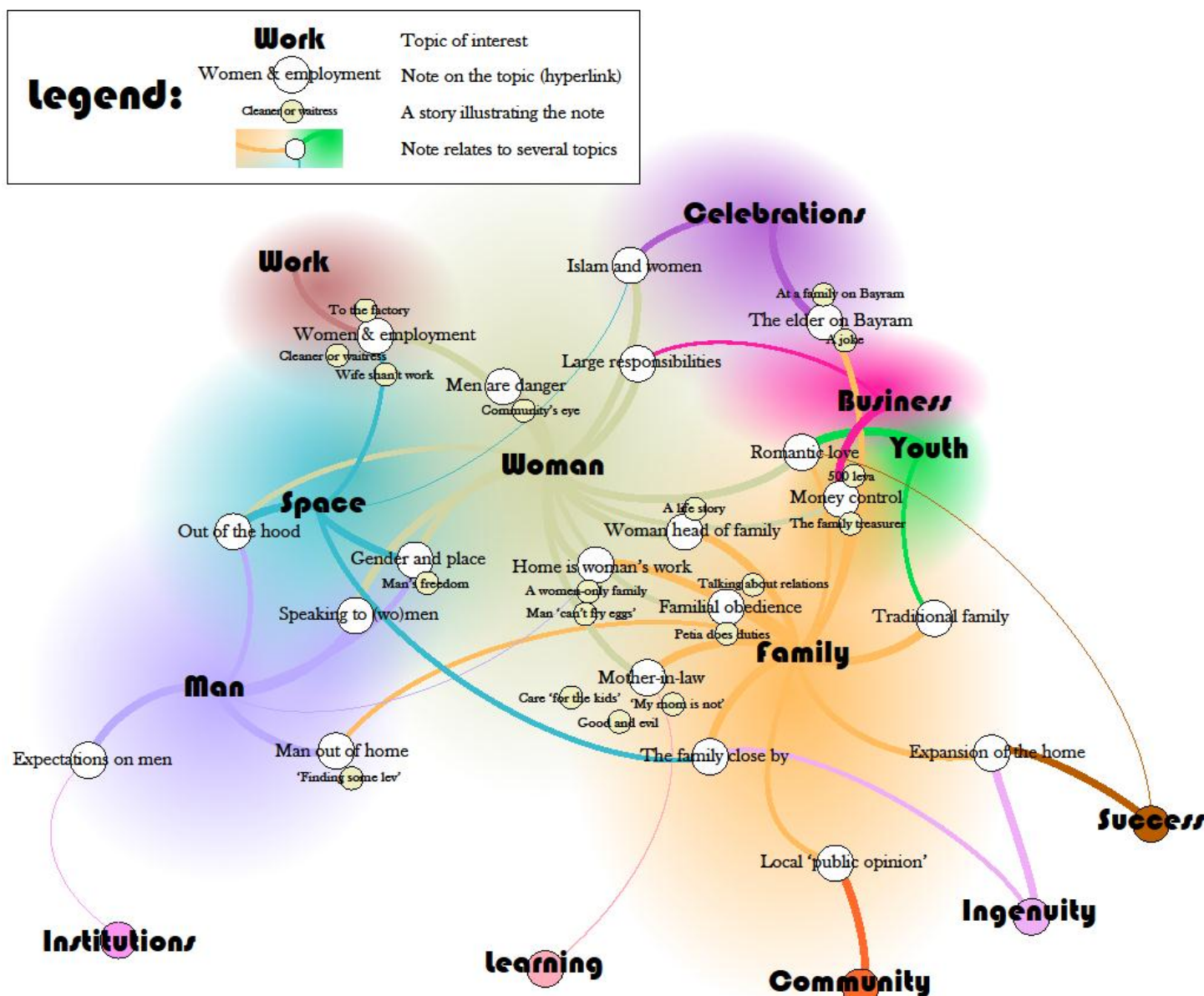
Topics:

Family	What would the ideal Stolipinovo family be like?	Youth	What it means to be young in Stolipinovo?
Woman	What it means to be a woman in Stolipinovo?	Community	How people deal with close quarters living?
Man	What it means to be a man in Stolipinovo?	Business	Capitalism in Stolipinovo
Space	How space functions?	Ingenuity	The poor man's ingenuity

Това е само малък тест, с темите Woman и Family (разписани на около 70%). Останалите теми по периферията се появяват само от вътрешната логика на разработените тук notes и затова не включват пълния списък от 21 теми. Картата на финалния гид ще бъде многократно по-обширна. Взаимното разположение на елементите така че да се постигне максимална визуална яснота е много сложен проблем. За да се справя с него изучих и експериментирах със специален

математически софтуер, който изчислява пространствени топологии на функционални мрежи. Той разпределя в пространството множеството от обекти (в случая, бележките) според вътрешните връзки помежду им. От само себе си се получават зони и интерфейси, които позволяват читателя бързо да види кои бележки до каква „степен“ спадат към интересуващия го topic, кои и колко са междинни с други теми. Темите-области също „сами“ се подреждат една спрямо друга. Например веднага става видно, че Мъже се намесват в бележките (към момента – тъй като не съм разписвал самата тема Мъже) само доколкото се занимавам с ограниченията на жените в пространството. А темите, които се появяват случайно, сами се разполагат по периферията.

Ето втори дизайн, в който цветово са очертани оформящите се автоматично тематични области.

Ценното тук е че се отърваваме от принудата на текстовия документ към последователно четене, и се освобождава самостоятелността на бележките. На читателя се дава пълната свобода да разглежда в която посока желае, а обемът на текста „изчезва“.

Надолу следва последователната система от бележки. Тези, чиито текст не е финализиран съдържателно или стилистично, тук съм оставил само като празни заглавия – за да послужат все пак за теста на картата.

Подробен материал

Topic I. What it means to be a woman in Stolipinovo?

Note #1: The woman should be near the home, the man – out of it

Short title: Gender and place

Topics topology: Woman 10, Man 8, Space 9

In Stolipinovo most people agree that the woman's place is near her home, while the man should not linger there. The woman is concerned with everything connected to the household, the children, the neighbours... (Note #6: Care of the home is woman's work) It is not looked upon well, if without a good reason (e.g. going to work, to the hospital, etc.) she wanders off alone beyond the area in which her family is known by everybody. If she does this frequently, she would fall under suspicion for not taking good care of her family, of being unreliable, and, ultimately, for committing adultery.

On the other hand, the man is out all day. He goes to work, he goes about looking for work, or he goes about meeting with male friends and peers. These three activities often overlap in a community with a high rate of informal, short-term and/or insecure employment (Topic II. Note #2: For the man being out of home means taking care of the family). In any scenario, a man staying at home all day could fall under suspicion for not taking good care of his family.

Yet, the difference in expectations towards genders cannot be subsumed in a simplistic scheme, that man owns the public space and takes on all activities beyond the familial, to which women are confined. In Stolipinovo, commonly the woman would be going to work or running a business (Note #5: Women and employment – a variety of arrangements). She would be the one visiting state institutions (Topic II. Note #1: The pressure of gender expectations on men). More rarely, she would take walks for pleasure with her mum, girlfriends, or children, in the centre of Plovdiv. The boundaries of the acceptable and the not acceptable are complex and also variable between families. A basis that seems to be important is that a female family member is considered under threat if she is left alone in an unfamiliar environment; especially if there is a chance that she encounters strange men there (Note #3: Unfamiliar men are a danger).

On the other hand, men are quite free to indulge in deeds of their choice, once they are out of the perimeter of their kin and neighbours. An independent and enterprising spirit is an important quality for the younger man and thus he gets a lot of leeway from the family and community. Mistakes are more easily forgiven.

Field piece #1a: The gender asymmetry in social control (Genika and Rosi)

Short title: Asymmetry of social control

Sometimes we asked the women we were spending time with, where their husband was as we were talking. We expected to learn what kind of job he did, or if not employed, to hear that he was running such and such errand in that moment. Instead, we got replies that they didn't know, with a tone displaying that they weren't very curious about it. They'd casually say: "I don't know where he is, somewhere around the hood", "Oh, he is walking around, what else can he do? He is without work too." Having attended a number of women's

gatherings for the chat, we haven't heard them discussing at any time the activities of their husbands. (At least – not in front of us.) Thus, men seem to be enjoying quite a degree of freedom from social control, especially compared with the women. At work or else, she must always be under watch. He – going to work or looking for fun – can do whatever he wants.

Note #2: A point about action: Asking people out of their customary place

Short title: A: Out of the hood

Topics topology: Woman 7, Man 7, Space 10

If in your project you wish to take women outside of Stolipinovo, or even to a part of the neighbourhood they don't normally visit, you will likely face resistance. You will have better chances with older women (50+) or with inviting a group of women who are related to each other. They could be seen as providing control over each other to a satisfactory degree. (Even if you are a woman, and not 'a threat', you are still an outsider and cannot be trusted by the family to protect them.)

Taking together a husband and a wife outside of their familiar social environment would also rarely be agreed to (again it might be easier with the older generation) because it would expose the man to situations where he would lose his demeanour of authority in front of his wife. In fact, inviting both of them would already create an awkward situation where you, in effect, have made the woman into his equal partner and broken the established categories. We suggest that you approach this with a phrase such as 'and bring your family', which maintains the man's position as 'a head of family'. (Still, to keep the comfort of familiar authority, many men would prefer to choose their family's entertainment on their own, rather than submit to one structured by someone else.)

In a male-only group the dynamics can be quite different. There a man can accept the authority of another leader, especially if he is his mate. Thus, if you had a friendly relationship, he would be quite happy to comply with your invitation, to see it as a display of respect to him, and to pay respects back to you. If you are a woman (and not from the community) he would likely also oblige to an invitation but you could expect some flirting undercurrent. It is not necessarily connected with sexual interest, but helps him to construct a social position that is not subordinated to yours. Again, older men both do not need these performances, and are more accustomed to the conventions of Bulgarian society, having lived under socialism.

Therefore, if you plan actions to take place locally, directly in the community, you will likely achieve much greater audience, participation and impact.

Note #3: Unfamiliar men are a danger

Men are danger

Woman 10, Space 3

A woman's contact with men is seen as unsafe if it could take place beyond the community's eye and the restraining threat of subsequent gossip. On her home street in the neighbourhood she could even run an entire café that is frequented by men; here communication takes place before the eyes of 'public opinion': relatives and neighbours (Topic IV. Note #3: The significance of the 'public opinion' of neighbours and relatives). However, venturing on her own beyond the area where her family is known is seen as riskier and many women in the neighbourhood would avoid doing that without a demonstrable reason. This is an important factor limiting women's independence (Note #1: The woman should be near the home, the man – out of it): the belief that a woman who is not being watched by the closer community is in danger of dishonouring her family. Not much emphasis is placed on distinguishing between the threats: a lone woman might be harassed by men, a woman could turn out to be unfaithful and flirtatious, a woman could be gullible and

easily enticed by claims of romantic love (Note #10: The sway of romantic love). All these images of her as vulnerable – or rather as a point of vulnerability for the family – coexist in the community's imagination.

We should note that these fears and distrust fall upon women in the age range when they are considered potentially attractive: from 11-13 to 45-50 years old. While younger women should be under watch, older ones can be fairly independent (in fact, they take on the duty of the watchers, Topic III. Note #1: The mother-in-law). They also belong to an older generation, which as a standard was employed outside of the neighbourhood and led a more independent life.

There is also a high variability between families. Usually the ones that place a higher value on education are also more likely to trust their female children and let them have more independence. Those youngsters would also be raised equipped to make their own judgements and handle their freedom. Other families, however, might stop their girls from going to classes altogether, at the age of 12 or 13 to prevent them from being snatched by boys (Note #10: The sway of romantic love).

Field piece #3a: The eye of the intimate community (Genika)

Community's eye

Galia (young woman, married, running a tiny café) tells me that by profession she is a seamstress but her husband doesn't allow her to go to work. I ask her, *Ok, how does he let you down here, in front of the block? Now he isn't around and you are alone, running the kiosk?* She replies with a wave of her hand towards the space around us: *Well, here are all his kin – brothers, aunts, sisters. They are all watching.*

Note #4: A point about action: Speaking with men or women

A: Speaking to (wo)men

Woman 10, Man 10

Bulgarian and foreign people are not subject to the norms of inter-gender conduct (Note #3: Unfamiliar men are a danger). Such women are known to be strongly independent and that is respected. You would have no trouble speaking to most men and being taken for your word. On the other hand, 'conquering' a woman from across the minority divide is seen as a special challenge, a demonstration of one's masculine and social success, so the most confident men (esp. if you are chatting with pimps, criminal bosses and the like) might push it to see what happens.

As a man you can speak to women and younger married women too, also by playing the card of an outsider. If their husband is present, you might have to respect the hierarchy though. In all cases paying attention to body language and the positioning of your bodies in space will tell you how your intervention is being interpreted. With age all of these issues subside. You might even be treated as a 'son'/'daughter'.

Note #5: Women and employment – a variety of arrangements

Women & employment

Woman 10, Work 8, Space 6

During socialism both genders in the neighbourhood were pushed to integrate in the official workforce and that normalised the experience that a woman would go to work outside of the family structure. At the same time, unease with the idea of leaving women without a watcher still holds a big sway in the community (Note #3: Unfamiliar men are a danger). This tension between the two settled norms leads to a variety of employment arrangements which we observed in different families.

Many women operate a small business in the vicinity of their home: a kiosk, a food stall, a shop integrated into the house. In this case, the desire to remain on the territory of the familiar community is mixed with the realities of the Bulgarian economy, as well as the high degree of exclusion of workers who are from Stolipinovo (##). Yet, some women develop their business into itinerant trading: visiting the villages around Plovdiv (##), going to markets, or selling on the streets of the city (this was more common during the hardships of the '90s).

There are couples in which the man will not let his wife work at all, even if she wants to. Usually these are from the younger generation. They see this as keeping to the community's authentic tradition (or an Islamic tradition), and it is perceived as a point of prestige for the man.

Still, many women are employed outside of the neighbourhood. The most established employer is the municipality. The workforces of the municipal companies for cleaning and for park maintenance are constituted mostly of people from the Stolipinovo community, which itself is thus carried over. The other more acceptable employment for women is in factories and bigger workshops where, again, other people from the neighbourhood would already be established. Women often apply for work together with a relative or join one already working there. In Plovdiv, several private sewing and shoe-making factories benefit from that, but not many of them accept Turkish and Roma workers.

The least acceptable option is the small private employer outside of the neighbourhood (as an office cleaner, working in the kitchen, a vendor, etc). In these workplaces the younger woman would be exposed to individual contacts of unpredictable nature, and especially, to the authority the boss might have over his female worker.

Although here we placed emphasis on the male-female relations, a compounding factor for the above strategies of the local women looking for work, is the risk of exposure to Bulgarian everyday racism (##).

Field piece #5a: Poor men wouldn't let their wives work (Nikola)

Wife shan't work

The men who insist that they are the sole provider for their family are not necessarily ones who have a good income. It was a man who worked on construction sites who insisted to me that he wouldn't let his wife work even if they had no food on the table. Let me detail here the situation of another couple, of about 20-25, with two kids. The man was an orphan who grew up in an institution. When I asked him how he earned his money, he said that he was a ski-instructor (he acquired this thanks to the foster home) but he couldn't really get a job, because: *You know how when they see you are from the minority [making a gesture over his face], they look at you in a bit more interesting way. But now glory to God, I've found a job – at the wholesale fruit & vegetable market of the city, for 25 leva per day.*

(We've met a few men from Stolipinovo who work at the wholesale – to help unload trucks, carry sacks, etc – of course, hired informally and by the day, without contracts nor stable prospects.) He concluded, with certain amount of pride, *I've been everything [i.e. I've worked all kinds of jobs]! I've been even a drug-addict!*

Despite his precarious employment, his wife, who was holding him by the arm, complained that she stays at home all day and feels bored. He responded to this by explaining to us in a resigned tone: *Well, for us it is like this. She must stay home and tend the children.* (To me this seemed like a move to avoid personal responsibility for the matter.)

Field piece #5b: To the factory with a friend

To the factory

Field piece #5c: Cleaner – yes, waitress - no (Genika and Rosi)

Cleaner or waitress

Note #6: Care of the home is woman's work

Home is woman's work

Woman 10, Family 10, Man 2

Field piece #6a: The man 'can't fry eggs on his own'

Man 'can't fry eggs'

Field piece #6b: The case of a women-only family

A women-only family

Note #7: The woman can and does have large responsibilities

Large responsibilities

Woman 10, Business 5

Note #8: The woman as a head of family

Woman head of family

Family 10, Woman 10

Despite the norms of distrust (Note #3: Unfamiliar men are a danger) that encroach on women's potential to be independent (Note #1: The woman should be near the home, the man – out of it), there are many women in Stolipinovo who govern their life on their own after they have lost their partners for one reason or another. They would be taking the initiative to develop a business or to look for work beyond the neighbourhood. They could even set about constructing a house for (and with) their dependent family.

Such self-dependent women would normally be middle aged or older (the youngest one we have met was 45). They benefit from the respect and responsibility accorded to older women (Topic III. Note #1: The mother-in-law). In order to end up in this situation, a woman would have to not have any older relatives, male or female, who would have otherwise assumed responsibility for her.

Field piece #8a: An independent woman's life story (Nikola and Benoit)

A life story

Here is the story of Petrana (old woman, 'divorced', with a business in front of her home), around 60 years old, self-reliant grandma. We met her in the poorest part of Stolipinovo that was constructed in the '90s by people without their own homes. There she was setting up a barbecue to grill some meat and sell it to her neighbours.

Petrana's husband left her 20 years ago, leaving her with the children. Until then she lived in the centre of the neighbourhood, in a nice house. They came here, and built this house by themselves, with her two sons. It was a bare place („голо място”). *They were coming from the police, writing fines, but what could you do?! – you've got to live somewhere.* Her first son died from illness or a stroke at 27. The other one is in France for 8 years now.

She brought up his kid – also while he was still living here – because his wife ran away. She left it as a 9-month baby. Petrana raised it for 10 years, when that woman appeared and snatched the child away. The old lady went to the police but they told her: *At the time you haven't re-registered the kid in your name, nothing could be done.* She desired to go and take it back, but the clerks there told her, *Look, you have taken care for it for so many years, it*

pains you – but don't do that. She will come, there might be a tussle, and at the end they will come to take it into a home [to institutionalise it]. At least she is its mother, she won't kill it. It's better there. That's how Petrana reconciled herself with the fact.

Today: she gives 40 lv for medicine per month; she has 'a pump' on the heart, she isn't supposed to get out of bed to work at all. She has no pension. At the time, she worked in "Petar Tchengelov", the state factory for shoes. (We meet many people in the neighbourhood who worked there. In the early post-socialist years they all loose their job.) In the '90s she is left with no work – and there is no work until today (2015). *Well, there is work*, she corrects herself, *but all of it is like this one* – she waves towards the barbeque stand where two meatballs were sizzling for me. *There is no work from the state.* That is, there is no formal work, with a salary and social insurance. She also cleans two block staircases in Smirnenski neighbourhood (at the opposite end of Plovdiv) throughout all these years. She gets 35 lv per entrance. In order to get a pension, she learned she had to pay 1500 lv social insurance. *I don't have the means to raise these money; by this barbecue?* In fact, for a few days she didn't take out the barbecue because she didn't have the money to get coal. This makes sense when for two large meatballs and a quarter loaf of bread "Dobrudja" in which she put them, she asked for the meagre 1 lv.

We guess that her son is sending some money from France but she tells me that to ensure her sustenance she had invested also in 'a game' for the kids (a 1990s large console game inside her house), and in a trampoline in her yard for the younger kids, who would come to jump on it for 50 stotinki [25 eurocents].

Having heard this long list of Petrana's business activities the full force of the sentence *I am with a pump on the heart, I am not even supposed to get up from bed* came into view for us.

.....

Note #9: Islam and women in Stolipinovo

Islam and women

Woman 10, Celebrations 8, Space 2

Note #10: The sway of romantic love

Romantic love

Woman 10, Youth 10, Family 6, Success 3

for younger and unmarried girls, ...

(the expression, used both in Stolipinovo and by older generations of Bulgarians, is „ще я излъже някой“, “someone would lure/dupe/wheedle her”)

Topic II. What it means to be a man in Stolipinovo?

Note #1: The pressure of gender expectations on men

Expectations on men

Man 10, Institutions 3

Note #2: For the man being out of home means taking care of the family

Man out of home

Man 10, Family 6,

Field piece #2a: Being out is 'finding some lev'
'Finding some lev'

Topic III. What would the ideal Stolipinovo family be like?

Note #1: The mother-in-law

Mother-in-law

Family 10, Woman 9, Learning 4

The elder woman – the mother, or more often, the mother-in-law – is considered the hostess of the household and is paid much respect. She takes care of one or more daughters-in-law and the grandchildren. The other women in the family obey her advice (Note #4: Familial obedience is important), as it is seen as the elder woman's right and responsibility to set out the family's course, to solve the issues that arise between its members, and to plan for the needs of the household.

Note #2: Often she is even the one who disburses the pooled finances of the family. The collective income of her husband, sons, daughters and daughters-in-law, would routinely be given to her (Note #5: The family should live close by

The family close by

Family 10, Ingenuity 6, Space 7

The younger couple usually live near their parents, even if they have the opportunity to move to a new house or flat. Often a new room would be added for the new family, to a house that has already seen several extensions (Topic IV. Note #2: Family growth and expansion of the home). Thus, the extended family could stay together; resources would continue to be shared; and the old would be able to keep a watchful eye on the young and give them daily guidance. The young are expected to repay this with familial respect (Note #4: Familial obedience is important).

Even if the family lives in an apartment block and extensions of this sort are impossible, a new apartment or a house would be sought in the same block or nearby. The importance of familial links and daily proximity means also that those individuals who are upwardly mobile, or who would like to leave the hum-drum of the neighbourhood, would still prefer to settle in directly adjacent areas.

Money control in the family). Thus, when any members of the family want to spend money, they have to ask from her and get her approval for their spending. On the flip side, the senior couple usually dedicates all of their resources to their children and grandchildren, with little consideration to themselves.

It is the mother-in-law's responsibility to educate the sometimes very young girl that has come into the family (**Error! Reference source not found. Error! Reference source not found.**) on what her contribution must be in the new collective life she is joining. The mother-in-law sometimes becomes like a second mother for the girl, though her most important task is to teach the youngster how to behave 'properly' so as not to embarrass her new relatives. A married woman often spends more time with her mother-in-law than with her husband, (who would usually be out, Topic I. Note #1: The woman should be near the home, the man – out of it).

A point for action: When you pursue the cooperation of locals, the best path might be to identify those members of the family whose word is heard and gain their goodwill and support. These often (but not always) are the elder women.

Field piece #2a: 'My mother is not like that' (Nikola)

'My mom is not'

I presented Kemal (a middle aged man, married, operating a kiosk) with our conclusions about the respect accorded to the mother-in-law. He responded emotionally: *Look, this is what people say! However, my mother for example, is not like this! She lives on the 7th floor, he motions to the block of flats behind us, and I – on the 4th. We have separate flats, you see? She would never say something to us. My mother would never come to tell my wife what she should do. Ok, she comes here every morning, we have coffee, she helps my wife all day here at the kiosk. But to order her around or something like that – never! To tell her, 'Come to clean my apartment' – never! There are others who do such. Yes, there are such who are very impertinent (нахални). Such... old wives, lets call them (бабички да ги кажем), who are constantly meddling – 'why you did this', 'why you did that so'!*

Field piece #2b: Feeling responsible 'for the kids' (Genika)

Care 'for the kids'

Giurgena (a middle-aged woman, married, and a pensioner) says about "her children", *Without me they wouldn't survive!* That Giurgena calls her sons, daughters, daughters-in-law and grandchildren by the collective "my children", speaks for the role and responsibilities of elder women.

Although she had serious health issues, she rejected the idea of seeing a doctor (and the threat of being hospitalised), because it would mean leaving 'the children' on their own. At the moment we spoke to her, their house had just been bulldozed by the municipality, putting her family in a particularly difficult situation. She asserted that she couldn't leave them, because otherwise people would talk and they would blame her 'for everything': *For leaving them like that.* Even in such a dramatic moment, being seriously ill and with a bulldozed house, the most important factor to consider was the opinion of the community (Topic IV.Note #3:The significance of the 'public opinion' of neighbours and relatives).

Giurgena did not go to work, and it was her husband who brought money to the family. Yet, it seemed clear during my time with them that she was positioned highly in the family hierarchy. She took decisions on par with her husband about the collective course of action, and was respected by everyone. She also had money at her disposal, which she would hand out to the kids when they asked for something.

Field piece #2c: Good and evil mothers-in-law (Genika)

Good and evil

Note #3: The thriving of the traditional family

Traditional family

Family 10, Youth 6

Although there are all kinds of situations in different families, on the whole, young couples submit to the established tradition of custodianship by the parents (Note #1:The mother-in-law). There could be a number of factors that keep them obedient (Note #4:Familial obedience is important): a material one is that in difficult times they may be dependent on the financial help and more general support of the mother(-in-law), and difficult times are always expected in the neighbourhood. A cultural one is that they are brought up to strongly respect the family and those older than them. A social one is the pressure exerted by the expectations of all significant people around them – i.e. the community's 'public opinion' (Topic IV.Note #3:The significance of the 'public opinion' of neighbours and relatives).

Social factors are the most binding, as they make and re-make one's identity in practical terms, through the everyday confronting of the self in the eyes of one's peers.

Couples who want to lead a more independent life would seek to settle in a separate home but even then this would be nearby (Note #5: The family should live close by). If they go abroad for work, intense communication via internet or smartphones would allow the relationship to continue.

Note #4: Familial obedience is important

Familial obedience

Family 10, Woman 7

It is considered important that younger people in general, and daughters and daughters-in-law in particular, are obedient to the parents' generation. 'Слуша ме' ('listens to me', 'is obedient') is an important praise word for a younger or a female member of the family.

The complex dynamics of relations, needs and events in the extended family comes as a priority for most of its members. It is the primary organising structure of people's lives here, as well as the primary social and economic safety net. Thus, they might be more inclined to compromise with other obligations, such as those imposed by their employer, by school or other institutions.

A point about action: As the actions that are important for you, will likely be at the tail of local people's priorities, you would encounter a fair amount of drop-outs. The economic instability of life here adds up with a demanding circle of relatives. You have to take into account that you will be in touch with people who share all their resources in a family network. It makes them available or not. They may have an unpredictable obligation that will make them leave what you are doing together even if they appreciate and enjoy it.

Field piece #4a: Petia does lots of things for the family

Petia does duties

Field piece #4b: Talking about good family relations (Genika)

Talking about relations

Albena (a middle-aged woman, married, with a salaried job) recently got a new daughter-in-law, who had married her younger son. I am asking, *Is she good? (Добра ли е?)*. The answer is, *I don't know yet what she's like. She is listening to me for now. (Слуша ме засега.)*

A few weeks later, at another meet up with Albena, I similarly asked if the daughters-in-law are listening to her, whether they work around the house and tidy; help her out? *Yes, they help me, they cook, everything that I tell them, they do it. (...каквото им кажа, това правят.)*

A point about action: This is an ordinary and welcomed conversation topic, which gives opportunity to the woman to express her pride of those qualities of her family that are cherished in the community. Of course, it also serves to continuously reiterate the expected performances from each social and family role. Here, I asked my questions in this specific way in order to build a more ordinary and relatable character, even if I am obviously an outsider. I wanted to show that what is normal to talk and gossip about in the community is also familiar to me in my own life and we can all relax about class boundaries. In your work with the locals it will help you a lot to show that you speak the same 'cultural language', even if you speak different native languages (in our case, Bulgarian and Turkish).

Note #5: The family should live close by

The family close by

Family 10, Ingenuity 6, Space 7

The younger couple usually live near their parents, even if they have the opportunity to move to a new house or flat. Often a new room would be added for the new family, to a house that has already seen several extensions (Topic IV.Note #2: Family growth and expansion of the home). Thus, the extended family could stay together; resources would continue to be shared; and the old would be able to keep a watchful eye on the young and give them daily guidance. The young are expected to repay this with familial respect (Note #4:Familial obedience is important).

Even if the family lives in an apartment block and extensions of this sort are impossible, a new apartment or a house would be sought in the same block or nearby. The importance of familial links and daily proximity means also that those individuals who are upwardly mobile, or who would like to leave the hum-drum of the neighbourhood, would still prefer to settle in directly adjacent areas.

Note #6: Money control in the family

Money control

Family 10, Woman 7, Business 10

Contrary to our expectations, in many families it is the wife who disposes of the family income and financial resources. ...

Field piece #6a: The first 500 leva of Redjep

500 leva

Field piece #6b: The wife as the family treasurer

The family treasurer

Topic IV. Други

Note #1: Paying respects to the elder on Kurban Bayram

The elder on Bayram

Celebrations 10, Family 8

Muslim tradition reinforces the importance of age hierarchy. Each year, on the Kurban Bayram holiday (##), everyone must pay respects to those relatives, neighbours and friends who are their senior. They pay them a visit and kiss their right hand with lips and forehead. In a day with a festive mood, this ritual displays and reaffirms the goodwill between individuals. Kids are taught to honour all adults around them, but also middle-age people visit those older. The kurban – the traditional sacrifice and festive consumption of a male sheep (##) – tends to be hosted by the older members of the kin.

A point about action: We found that it is acceptable for the non-Muslim friend to also give and receive respects. In this way, he or she would further strengthen a shared relation of goodwill.

Field piece #1a: At a family on Kurban Bayram (Nikola)

At a family on Bayram

The grandchildren of my friend (middle-aged man, married, craftsman) came around in excitement at the prospect to be interacting with the adults, kissing hands, and be receiving attention and affection. The kids started towards me but paused in thought. They looked at their grandpa questioningly, is it ok to pay honours to me as well? He encouraged them, to their delight.

Outside, his wife was preparing, together with her daughter, sour cabbage-leaf sarmi (stuffed with meat and rice). I asked, why such a simple meal was being cooked for the holiday, wouldn't they cook a ram? They explained that they are soon going to his mother's house, and there was a ram being slaughtered. They will contribute the sarmi. Over there, all of the mother's children, grandchildren and so on, would gather – around 20 people. *Now the younger are coming to greet us, then in the afternoon we will go to greet the older. ...See?*, he finished as a car pulled up on the street opposite and a man and woman of around 40-45 emerged and turned toward us.

Field piece #1b: A joke (Nikola)

A joke

A pair of middle-aged men barged in the workshop, in high spirits, greeting my host and laughing. He was happy to see them and presented them to me – *these are my mates since I was a small boy here! We used to play on these streets.* There was suddenly a small battle, they were trying to take his hand and kiss it. He was pulling out and laughing: *No, I'm not older than you! Not that much older!*

A point about action: Like any other social interaction, the ritual also can be used for making light of your friends! Religion and tradition in Stolipinovo is an everyday part of life and because of that not necessarily serious and solemn. Do not be afraid to engage in discussions or play about it.

...

Note #2: Family growth and expansion of the home

Expansion of the home

Ingenuity 10, Success 9, Family 8

Investing in the expansion of the house for the next generations is one of the major needs which organises the families income motives (another being the weddings of sons and grandsons). ...

Note #3: The significance of the 'public opinion' of neighbours and relatives

Local 'public opinion'

Community 10, Family 7

Гид – кратка основа

Следните страница и половина са модел за това което ще бъде „основният текст” на гида. Те покриват системата от бележки в този документ (само онези със текстово съдържание), като редът им по-горе беше синхронизиран да съответства на линейната подредба тук. Всяка note е синтезирана в до две изречения, между квадратните скоби по-долу. Така един Topic би достигнал до страница, страница и нещо.

Важният момент е, че всеки чифт квадратни скоби е линк към съответната пълна бележка. (Тук не съм добавил тази функционалност, само примерно оцветяване.) На практика това е таблицата за съдържание на гида, която обаче може да се чете като самостоятелен текст! Тя ще се появява в началото на гида.

Засега съм сложил посочванията към илюстрациите от терена, както и съветите към активисти, като бележки под линия, за да не накъсват текста. Това форматиране не е финално.

What it means to be a woman in Stolipinovo?

[In Stolipinovo most people agree that the woman's place is near her home, while the man should not linger there. Yet, the difference in expectations towards genders cannot be subsumed in a simplistic scheme: commonly the woman would be going to work or running a business; she would be the one visiting state institutions; she would take walks for pleasure with other women in the centre of Plovdiv.]^{23 24} [A woman's contact with men is seen as unsafe if it could take place beyond the community's eye and the restraining threat of subsequent gossip. While younger women should be under watch, older ones can be fairly independent.]^{25 26} [Still, during socialism the experience that a woman could go to work outside of the family structure became common. As a result, today one can observe a great variety of employment arrangements: while there are couples where the man will not let his wife work, many women operate a small business in the vicinity of their home, many work in the municipal cleaning companies or in factories; the least acceptable option is the small private employer where no other people from the community work.]^{27 28 29} [The woman is concerned with everything connected to the household, as well as to the children, and to maintaining the relations with the neighbours and the relatives. All the family and community responsibilities are still hers to handle even if she goes to work.]^{30 31} [The woman can and does have large responsibilities: she would for example govern the family's budget including the income of her husband.] [Despite the norms of distrust that encroach on women's potential to be independent there are many women in Stolipinovo who govern their life on their own after they have lost their partners for one reason or another. Such self-dependent women would normally be middle aged or older.]³²

...
[We see a slight return of more Islamic dress, mostly with some younger women. Women rarely fast during Ramadan but the holiday visit to the centre of the city and the mosque there is a social occasion for everyone.] ...

[The sway of romantic love]

...

още 1/2 страница

²³ [Field piece: *The gender asymmetry in social control*]

²⁴ [A note on action: If in your project you wish to take women outside of Stolipinovo, or even to a part of the neighbourhood they don't normally visit, you will likely face resistance. If you plan actions to take place locally, directly in the community, you will likely achieve much greater audience, participation and impact.]

²⁵ [Field piece: *The eye of the intimate community*]

²⁶ [A note on action: Bulgarian and foreign people are not subject to the norms of inter-gender conduct. You can freely speak to both sexes, but if both are present, you might have to respect the hierarchy.]

²⁷ [Field piece: *Poor men wouldn't let their wives work*]

²⁸ [Field piece: *To the factory with a friend*]

²⁹ [Field piece: *Cleaner – yes, waitress – no*]

³⁰ [Field piece: *The man 'can't fry eggs on his own'*]

³¹ [Field piece: *The case of a women-only family*]

³² [Field piece: *An independent woman's life story*]

What would the ideal Stolipinovo family be like?

[The elder woman – the mother, or more often, the mother-in-law – is considered the hostess of the household and is paid much respect. It is the mother-in-law's responsibility to educate the young girl that has come into the family on what her contribution must be in the new collective life she is joining.]^{33 34 35} [On the whole, young couples submit to the established tradition of custodianship by the parents. There are a number of factors for this: difficult times are always expected and then the family would rely on mutual financial support; kids are brought up to strongly respect those older than them; most significantly, there is the pressure exerted by the expectations of the community.] [The complex dynamics of relations, needs and events in the extended family comes as a priority for most of its members. It is the primary organising structure of people's lives here.]^{36 37 38} [The younger couple usually live near their parents, even if they have the opportunity to move to a new house or flat. Often a new room would be added for the new family, to a house that has already seen several extensions.]

...
[Contrary to our expectations, in many families it is the wife who disposes of the family income and financial resources. ...]^{39 40}

...
оше 2/3 стp.

How significant are celebrations?

...
[Muslim tradition reinforces the importance of age hierarchy. Each year, on the Kurban Bayram holiday, everyone must pay respects to those relatives, neighbours and friends who are their senior.]^{41 42 43}

³³ On action: When you pursue the cooperation of locals, the best path might be to identify those members of the family whose word is heard and gain their goodwill and support.

³⁴ [Field piece: *Feeling responsible 'for the kids'*]

³⁵ [Field piece: *Good and evil mothers-in-law*]

³⁶ On action: You have to take into account that you will be in touch with people who share all their resources in a family network, which makes their time and obligations quite unpredictable.

³⁷ [Field piece: *Petia does lots of things for the family*]

³⁸ [Field piece: *Talking about good family relations.*] On action: In your work with the locals it will help you a lot to show that you speak the same 'cultural language', even if you speak different native languages.

³⁹ [Field piece: *The first 500 leva of Redjep*]

⁴⁰ [Field piece: *The wife as the family treasurer*]

⁴¹ On action: We found that it is acceptable for the non-Muslim friend to also take part in the ritual exchange and strengthen mutual respect.

⁴² [Field piece: *At a family on Kurban Bayram*]

⁴³ [Field piece: *A joke.*] On action: Religion and tradition in Stolipinovo is an everyday part of life and because of that not necessarily serious and solemn – you can also play about it.